

І.В.Флоринський

**ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА—
ПРЕДТЕЧА
УКРАЇНСЬКОГО ЄВАНГЕЛІЗМУ**

1956

ТОРОНТО ОНТ. КАНАДА

ІВ. ФЛОРИНСЬКИЙ

“Я збудую церкву мою, — і сили пекельні не переможуть її” — Єв.Мат. 16:18

**ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА-
ПРЕДТЕЧА
УКРАЇНСЬКОГО ЄВАНГЕЛІЗМУ**

1956

diasporiana.org.ua

Торонто, Онт. — Канада

Обкладинка роботи худ. Р. Романімарка

NATIONAL PUBLISHERS LIMITED
462 Hargrave Street
Winnipeg 2 — Canada

ВІД АВТОРА

Життя визначних людей ми часто порівнюємо з течією великої ріки. Приглядаючись до такої течії, мимоволі спадає на думку: “Хто несе її хвилі, звідки береться та сила в ній води?” Ми прислухаємося до її шуму, намагаємося розгадати, яких саме хмар вона є матір’ю. Про тихі ж джерела, які творять могутність ріки, про властиві їй великі творчі таємниці, що неухильно й велично женуть її до моря, — забуваємо. Це саме можна сказати і про народнього українського філософа Григорія Сковороду.

Якщо ми маємо окремі праці про Сковороду, як про великого українського мислителя, народнього філософа, найвидатнішого українського письменника XVIII ст., то “про тихі джерела, які творять могутність ріки,” тобто про властиві Сковороді творчі таємниці, внаслідок яких він став найбільшим учителем моралі й релігії, основаної на евангелії Христовій, для якого Біблія була “книгою книг,” наукою, яку не обмежує ні час, ні простір, на підставі якої він пізнав правдивого Бога, — в українській літературі ми маємо незначні відомості. Працею — “Григорій Сковорода — предтеча українського евангелізму” автор має на меті заповнити пропущену прогалину.

Автор буде морально задоволений, якщо ця скромна праця знайде відгук у серці кожного християнина і, тим самим, допоможе йому стати на шлях пізнання правдивого Бога, усвідомити евангельську віру так, як Григорій Сковорода, якого Снегирьов, один з перших його біографів, велично схарактеризував:

“Сковорода жив більше для інших, ніж для себе, говорив щиру правду людям і вмер без жалю за своїм життям мандрівника, протягом якого був щонайбільше учнем-учителем, співаком і пастухом, але завжди мудрецем, що старався стати вище своїх обставин, твердо зберігаючи згори

встановлені для себе правила, і не покорявся загальній думці, коли вона віддаляє нас від правди й чесноти.”

Зважаючи на те, що мова в творах Сковороди тяжка для читачів наших часів, автор вважав за доцільне наблизити її до сучасної літературної української мови.

Автор

ВСТУПНЕ СЛОВО

Творчість і вчення Григорія Сковороди багатогранні, повчальні й величні, як і саме його життя. В українській літературі ми маємо ряд цінних праць, в яких автори досить яскраво змальовують життя, докладно аналізують творчість цього великого українського мислителя. Не зважаючи на багатство матеріялу, на винятково наукову й художню майстерність, з якою деякі з цих праць написані, читач часто залишається не цілком задоволений. Ви відчуваєте, що автори багатьох праць про мандрівного філософа не знайшли справжнього ключа до розуміння його життя й творчости, і, подаючи багатющій матеріял, не торкнулися серця цього питання. Основна причина, можливо, полягає в тому, що автори цих праць самі не пережили тієї духової зміни, яку пережив Сковорода, і, отже, не були спроможні цілком його зрозуміти.

Праця проф. І. Флоринського — “Сковорода — предтеча українського евангелізму” відмінна від праць про Сковороду, що їх ми вже маємо, тим, що автор шукає відповіді на рушійну силу життя й творчости Сковороди в його посвяті біблійній науці. Цей метод являє собою досить влучний ключ до розуміння світогляду великого мислителя й народнього філософа, який виростає у нас перед очима у величну постать предтечі українського евангелізму на рідних землях. В такий спосіб автор дає читачеві повне й глибоке розуміння життя, творчости й вчення Сковороди — цього великого сина України.

Великий літературний матеріял, що охоплює майже всі моменти, на які може натрапити читач у творах Сковороди, і які можуть викликати в ньому сумнів, глибокий аналіз суті поставленої перед собою теми, щире й об'єктивне висловлювання, в доступній для кожного формі, думок — все це свідчить про те, що праця — “Сковорода — предтеча українського евангелізму” є результат тривалих дослідів, спо-

стережень і розважувань високоосвіченої людини, озброєної великим знанням й багатим практичним досвідом. Саме в цьому й полягає цінність цієї праці, її велика вага

Читач може погодитися й не погодитися з висновками професора І. Флоринського щодо постаті Сковороди, проте неможливо заперечити єдиного: праця “Сковорода — предтеча українського евангелізму” являє собою цінний вклад в існуючу літературу про Сковороду, вона захоплює читача своїм змістом, — зворушує його до глибини душі і викликає в ньому цілковите задоволення.

М. Фесенко

Торонто, Онт.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ХРИСТІЯНСТВО І “ДВОЄВІР’Я” В УКРАЇНІ

“Не робитимеш ваяного кумира чи подобини того, що на небесах угорі, і того, що на землі внизу, і того, що в водах і попід землею. Щоб не припадав ниць перед ними і не служив їм; бо я Господь, Бог твій, ревнивий Бог, що караю беззаконня батьківське на дітях у третьому і четвертому роді тих, що ненавидять мене. І роблю добро тисячами родів тих, що люблять мене і допильнують заповідей моїх” — 2 Мойс. 20:4, 5, 6.

Про дохристиянську релігію українського народу ми маємо дуже скупі історичні відомості. Здебільшого це літописи і проповіді. Проте й проповіді ці вже призначені не для “поганства”, а для “двоєвір’я”, тобто для християн, які, визнавши Христову віру, додержувалися старих поганських обрядів. Однак доводиться констатувати, що в деяких народніх обрядах, піснях, казках, приказках, що збереглися до наших днів, виступають, як живі істоти, з людськими почуттями й думками, такі явища: Світ і Тьма, Небо і Земля, Сонце і Грім, Вітер і Радуга, Огонь і Вода і т. д. Все це свідчить про те, що предки українського народу слов’яни-погани вже в першій стадії свого розвитку знали “релігію природи.”

Життя слов’ян-поган було й справді тісно пов’язане з природою. Разом з природою вони раділи й сумували. Таке близьке поєднання людини з природою утворювало в ній радісний погляд на світ. Щоденна праця чергувалася з розвагами, які в деяких пам’ятках характеризуються так: “Сходилися на ігрища, на танки і на всякі бісівські пісні.” В природі слов’яни-погани вбачали щось таємниче, чудесне. Скажімо, хтось в лісі нагло помер, чи заблудився, або в зимову пору в степу збився з дороги, чи впав в ополонку тощо — все це пояснювалося діянням надприродних сил. Спостерігаючи природу, слов’яни-погани поринали в таємничий світ потойбічного життя. Їх фантазія, яка на той час ще не могла бути сконтрольована знанням, утворювала образи: яскраві

й спотворені, похмурі й прекрасні, радісні й сумні. В явищах природи слов'яни-погани вбачали також виявлення доброї й злої волі. Наприклад, сонце, що посилає світло, тепло тощо, вони вважали за “добре божество,” а хмари, грім, хуртовина — були “злі божества.” “Релігія природи” з часом набирає сталих форм, під її впливом виникають різні божества, складається віра в “лісовиків” — господар лісних багатств, живе в лісі і, регочучись ночами, лякає подорожнього і збиває його з дороги; у “водяників” — косматий дід, який живе в річці, або озері, чи при млині, і з примхи топить людей; в “домовиків” — волосатий дід, господар дому, оберігає господарство; в “русалок” — душі померлих, що іноді з'являються на землю; у “відьму” — лиха істота, людодідка; в “упирів” — покійники, що не розкладаються й ночами висмоктують кров з тих, що сплять, і т. д.

Сказати точно, які саме боги були в українського народу в дохристиянську добу, дуже важко. Поперше, ми не маємо про це вичерпних і правдивих первісних джерел, по-друге, між науковими дослідниками цього питання існують великі розбіжності. Проте можна ствердити, що в основному були такі головні боги: Дажбог—сонце, джерело багатства й блага; Перун — бог війни й грому; Стрибог — бог вітру. Надавши божествам людських рис, слов'яни-погани зображали їх у вигляді ідолів, до яких молилися й приносили їм жертви. Спостерігаючи життя сонця, цієї благодворної сили для людини, протягом року, наші предки точно визначили два моменти: зимове сонцестояння, (грудень), коли сонце зменшує свою силу, літнє (червень), коли воно збільшує свою силу. До цих моментів були пристосовані найголовніші свята — “коляди”¹ і “купайла”², які збереглися й до наших днів.

Деякі історичні пам'ятки свідчать і про те, що в наших предків були молитви, весільні й похоронні обряди тощо. На жаль, в цих пам'ятках ми не маємо докладних і точних відомостей про якусь систему вірувань та релігійний світогляд наших предків—слов'ян-поган.

Літописець розповідає, що після того, як всіх ідолів у Києві знищили, а головного з них Перуна скинули в бурхли-

¹ Різдвяні свята за ст. стилем від 24 грудня до 6 січня.

² Свято Івана Купайла у ніч на 24 червня ст. ст.

ві води Дніпра, — відбулося урочисте хрещення киян. Коли обряд хрещення закінчився і собор назвав охрещених християнами, то князь Володимир з радістю і захопленням серця голосно промовив молитву: “Творче неба й землі! Благослови цих нових чад Твоїх. Дай їм пізнати Тебе, правдивого Бога. Зміцни в них віру правдиву. Допоможи мені в спокусах зла, нехай прославлю достойно святе ім’я Твоє!” У цей великий й величний день — підкреслює літописець — земля й небо торжествували.

У висловах князя Володимира “пізнати правдивого Бога” і “зміцни в них правдиву віру”, ми маємо животворчі підвалини євангельської віри. Святий обов’язок православної церкви й духовенства полягав у тому, щоб роз’яснити, навчити український народ, просвітити його словом Божим з євангелії про народження, смерть, воскресення, вознесення та другий прихід Сина Божого, і, тим самим, зміцнити в ньому ідею про живого Бога, Всемогутнього й Всюдисущого, укріпити в ньому правдиву Христову віру. Тимчасом, хоч християнство в Україні ширилося досить швидкими темпами, проте в масі народу залишалися сліди поганського марновірства, забобонів, поганських обрядів і всяких інших явищ, невластивих духові християнства. Православна церква в Україні з самого початку свого існування спрямувала свою досить гостру боротьбу не на прищеплення українському народові ідеї про нового, правдивого Бога, а на знищення залишків поганської старовини. Плямуючи жорстоко все поганське в житті новообернених наших предків—християн, і, не даючи, через брак шкіл і освіченого духовенства, нічого ґрунтового й переконливого про євангельську, християнську віру, православна церква, кінець-кінцем, визнала “двоєвір’я”, тобто примирила рештки старого поганського світогляду з новим християнським, і нові християнські ідеї почали яскраво забарвлюватися старим поганством. Серед українського народу виникають численні “марновірні” уявлення й перекази. Старі поганські боги не зникають, а виступають у світлі ідеї про нового Бога. Поганські свята, як напр., свято “коляди”, “купайла” та ін., пристосовуються до християнських (“Різдво,” “Ів. Купайла” тощо). Повстає віра в особливе примусове значення молитви, яка нагадує собою поганське “замовляння,” розвивається віра в спасіння молитвою, постом, обітницею та

добрими ділами. Складаються неймовірні легенди про життя святих, про підступи диявола, про кару для грішників і т. д. Якщо на початку християнства в Україні православна церква хоч формально, а не по суті, боролася з залишками поганства, то в XVI ст., захопившись матеріяльними благами, вона цілком прихильно вже ставиться до “двоєвір’я”, відриваючись від віруючих, не дбаючи про задоволення їх релігійних потреб.

Л. Жабко-Потапович у своїй праці “Христове світло в Україні” стверджує:¹

“ . . . українському народові християнство щобудь вразно припало до вподоби, і він ніколи за поганством не жалував дуже й порівнюючи легко його позбувся. Щодо цього, то українці становчо відрізилися від, скажімо, литовців, поляків, мадярів та інших своїх західних сусідів: ті не тільки що з ненавистю відкидали накинуте їм силоміць християнство, але й одностайно, усім народом підносили збройні повстання проти нової релігії та кров’ю стверджували свою відданість поганству. Знаємо, наприклад, що в центральній і східній Росії її фіно-монгольські мешканці (череміси, мордвини тощо) до самої революції 1917 року тримали потайки поганські ідоли, приносили їм жертви та виконували різні обряди під проводом і з наказу своїх поганських жерців—шаманів. Серед українців цього не було так довго. Якщо вони й затримали багато звичаїв і вірувань сивої старовини, то робили це не з пієтизму до поганства, а зберігали їх як народні традиції, що з протягом часу набули національних, а не релігійних рис . . .

Це цурання поганства треба, одначе, завдячувати не тільки самій християнській науці, але й природному глудові нашого народу, що скорше від своїх сусідів ішов вперед по дорозі прогресу та освіти та швидше позбувався темряви й забобонів.

Не зважаючи на це, старе слов’янське поганство не зникло без сліду, але до певної міри ввійшло до християнської православної церкви, та в ній міцно загіздилося. Цьому процесові допомогла й та обставина, що візантійське християнство, перенесене в Русь-Україну, як знаємо,

---

¹ Л. Жабко-Потапович—“Христове світло в Україні.” Видання Українського Євангельсько-Баптистського братства, Вінніпег—Честер, 1952, ст. 14-15.

само вже не було чистим первісним, апостольським, а збоченим, до якого, починаючи від 4-го віку, влилося поганство з різних джерел та в різній формі. Коли воно прийшло в Україну, до нього тим легше просякло й поганство слов'янське.”

Проф. Василь Біднов в лекціях “Українська церква” підкреслює:¹

“ . . . Поганство остаточно уступило своє місце християнству в XI ст., але широкі маси не здібні були засвоїти дух християнської віри і здебільшого обмежувалися його зовнішніми формами, що прикривали його внутрішній зміст та дух, а тому людність ще довго трималася, разом з християнством, і попередніх поганських поглядів та звичаїв, — були власне прихильні до двох вір—поганської та християнської . . . З часом таке “двоєвір’я” під впливом церкви слабіло, проте елементи поганства — у формі різних повір, поглядів та звичаїв — залишилися назавжди серед населення тих просторів, що охоплювалися українською церквою.”

...“Політична й економічна недоля українських земель (загарбання їх сусідніми державами) — пише проф. М. Возняк² — реформаційні течії й католицька реакція в Польщі, брак шкіл на Україні та зв’язку православної церкви з грецьким патріархатом, такі й інші обставини спричинили розгордіяш і дезорганізацію в українському церковному житті. Вищі достойники православної церкви прикривали світські звички архиєрейською одежею .

...Між єпископами були жонаті, між духовенством двоженці, а деколи священики зовсім не женилися, а жили з наложницями. Ігумени монастирів жили відкрито з любовницями, мали й виховували дітей: не так часто можна було стріннути в монастирях чернечі подвиги, як п’янство й шумні оргії. На розкішне життя треба було якнайбільше грошей, а тим самим якнайбільше доходів. Діставали їх з маєтків, утискаючи народні маси і накладаючи податки на нижче духовенство; в разі, коли підвладні священики не заплатили податку, владики вкидали їх до тюрми й били. З монасти-

---

¹ “Українська Культура”, Курс лекцій, 1947, Авгсбург-Берхтесгаден, ст. 155.

² М. Возняк — “Історія української літератури,” т. II, ст. 37, 43.

рів, призначених єпископським місцем, поробили собі хутори й утримували там псярні.

. . . Наслідки люблінської унії показалися для української нації тим грізніші, що люблінська унія припала саме на час католицької реакції в Польщі . . . Серед духовенства розпаношилася крайня розпушта й неморальність. Доступ до вищих духовних посад мали тільки особи шляхетського походження й не одному з них становище єпископа було потрібне тільки на те, щоб мати можливість жити пишно й багато. Зокрема витворився погляд на монастирі як на джерело наживи. Ігуменства здобувалися часто з допомогою підкупства. Ігумени поводилися як повні господарі монастирських маєтків: дарували їх або віддавали на користування різним особам, впливовим на королівському дворі, щоб добитися номінації на єпископів. Не диво, що не тільки чоловічі, а й жіночі монастирі стали гніздами розпусти.”

Переконливо й промовисто цей стан змальовує І. Вишенський¹ в своєму посланні “Писаніє к утекшим православное вѣры єпископом” (1596) до вищого українського духовенства (Михайла Рогози, Іпатія Потія та Кирила Терлецького), яке підписало в 1596 р. “Унію.” Візьмімо хоч би такі уривки з цього послання:

“ . . . Чи не ваші милості голодних оголоднюєте і спрагнучими чините бідних підданих, що такий самий, як і ви, образ Божий носять; на сиріт церковних та на прогонування їх від благочестивих християн жертви лупите і з гумна стоги та ожеледи волочите. Самі з своїми слуговинами проїдаєте отих труд і піт кривавий, лежачи й сидячи, сміючися і граючися, — пожираєте. Горілки проціджувані курите, пиво трояке добірне варите і в прірву ненаситного черева вливаєте.

. . . Чи не ваші милості ради того й єпископств докопалися, щоб більші надбання майна, маєтности, скарбів грошових і прибутків у церкві Божій здобути? Слуг числом удвое і втрое, ніж раніш мали, помножуєте? Славою віку цього коронуєтеся? В достатках безжурних та розкішних, як у маслі, плаваєте.

---

¹ Вишенський — найвидатніший український письменник кінця XVI — початку XVII століття.

. . . Отак-то ви, панове біскупи, сидите на місцях єпископських, але не сидите на гідності й чесності; пануєте над селами, але над вашими душами диявол панує; пастирями себе зовете, але єсте вовки; зовете себе свяченими, але єсте прокляті; іменуєте себе єпископами, але єсте мучителі; міркуєте, що ви духовні, але ви—поганці й язичники.”

Моральний розклад серед вищого православного духовенства в Україні, яке, захопившись життям світу, занедбало свої безпосередні обов'язки — нести в маси світло Христової науки, той же І. Вишенський, звертаючись до єпископів, характеризує окремими словами, які проливають світло на загальний стан в цілому: “. . . Ще ти кровоїд, м'ясоїд, волоїд, скотоїд, звіроїд, свиноїд, куроїд, гусоїд, птахоїд, сироїд, сластноїд, маслоїд, пироґоїд! Ще ти периноспал, м'якоспал, подушкоспал! Ще ти тілу угодник! Ще ти тілолюбитель! Ще ти кровопрагнитель! Ще ти перцолюбєць, шафранолюбєць, цукролюбєць!..”

Яскраво й правдиво висвітлює Вишенський основну причину переходу значної частини вищого українського православного духовенства до “унії”. Він стверджує, що вони: “. . . “Перейшли від убогих до багатого, до гордого, від бідного до того, хто чинить біду, від мучеників до мучителя, від тих, хто нічого немає, до того, хто над світом панує”. Разом з тим він підкреслює, що єпископства в Польщі добуваються хабарництвом і підкупамі: “Славнішим секретарям і референтам, похлібникам і таємним брехунам його королівської милості . . . сто червоних золотих в руки тиць, а нижчим великими білими талярами, а тим півталярками, четвертаками, цьому в руку тиць, тому тиць”.

В Посланні — “Писаніє до всѣх обще в Лядської (польській) землі живящих” (1596) Вишенський ставить питання: “Де тепер в лядській землі віра? де надія? де любов? де правда і справедливість суду? . . . І тут же відповідає: “Сьогодні в лядській землі священники всі, як давно колись . . . жерці, черевом, а не духом служать. А панове над Бога богами вищими для своїх підручних підданих поробилися . . . А замість покірної простоти й убозтва — гордість, хитрість, ошукування і лихоїмство панують! А замість суду й правди — несправедливість, наруга, лицемірство, лестощі й насильство антихристів панує”. З великим обуренням Вишенський висвітлює і зажерливість вищого

духовенства: “На місцях святих лежачи, гроші збирають; з тих доходів, що надані на христових богомольців, дівкам своїм придане готують, синів зодягають, жінок украшають, слуг збільшують, лівреї (одяг з галунами для слуг) справляють, приятелів збагачують, карети будують, упряжних коней . . . справляють, розкіш свою поганську сповнюють”.

Відкинула в своїй діяльності ідеї Христової науки і римсько-католицька церква. Кричущих в історії цієї церкви фактів, які так яскраво доводять про це, не замовчують навіть сучасні її щирі прихильники. Наприклад, гр.-кат. катихит о. Микола Дядьо свою працю—“Історія Вселенської Церкви”, 1947., Ляндсгут, накладом В-тва “З нами Бог”, яку затвердив о. Николай Вояковський—Апостольський Візитатор і Адміністратор, закінчує так:

“В р. 1939 приходить до керми Христового корабля — св. Церкви теперішній папа Пій XII.

Нехай Милосердний Господь Бог дає Йому довгі літа і успіх в його праці для поширення Христового Царства в людських душах.”

Про те, як саме римсько-католицька церква, на чолі з “непомільним” папою, поширює “Христове Царство в людських душах” автор подає неймовірно жахливі факти, що ними рясніє весь зміст його праці. Візьмімо хоч би такі з них:

“ . . . В р. 1294 — пише о. Микола Дядьо — став папою Боніфатій VIII (1294-1303). Його головним завданням було погодити християнських князів і зорганізувати хрестоносний похід. Однак в короткому часі папа сам попав у спір з королем Франції Филипом IV. Цей король дозволив собі на невідповідне трактування Церкви і папа загрозив йому баніцією. Рівночасно папа видав славну буллу “Унам санктам”, в якій довів аргументами, що як тіло є нижче духа і йому уступає та йому підлягає, так і світська влада супроти духовної є на становищі тіла у відношенні до душі.

. . . Другий наслідник папи Боніфатія, папа Климентій V (1305-1314) передше архієпископ Бордо, попав в таку залежність від французького короля, що переніс папську столицю з Риму до Авініону (1309). Тут резидували папи майже 70 літ. Ця **авініонська неволя** (підкр. автора) мала для папства дуже погані наслідки. Окружений французами,

не маючи навіть сили спротивитися, почав папа переставати бути батьком народів, а ставав батьком французів.

. . . Папа Григорій XI (1370-1378) переніс врешті папську столицю знову до Риму, але не до Лятерану, де була передше, а до Ватикану. Наслідком авініонської неволі була 40-літня **схизма**.¹ За Урбана, наслідника папи Григорія XI, поставила частина кардиналів протипапу, який переніс папську столицю знову до Авініону. Такий стан тривав тридцять літ. Після смерти одного чи другого папи одні чи другі кардинали вибирали наслідників. Врешті з'єдналися обі колегії кардиналів в Ліворні і скликали спільний синод до Пізи на рік 1409. Синод усунув обох пап і вибрав Александра V. Одначе тому, що оба усунені папи мали ще своїх прихильників і не уступили, настав час, що було аж **трьох папів**.

. . . Щойно собор у Констанції (1414-1418) покінчив з тим станом. Законний папа Григорій XII добровільно зрезигнував, обох інших себто: Івана XXIII, і Венедикта XII, здетронізовано силою, і вибрано папою Мартина V (1417-1431). Цей завів порядок у Римі і єдність у Церкві . . . Одначе повага папства була захитана. Повстало замішання і непорядок. Тягарі, накладані для удержання дворів двох папів, знеохотили вірних”.

Так, не словом Божим, а боротьбою за владу, за матеріяльні вигоди світу поширювала й поширює римсько-католицька церква, на чолі з папою, “Христове Царство в людських душах.” І не дивно, що автор згаданої праці о. Микола Дядько, висвітлюючи успіхи реформації поза Німеччиною, з жалем і болем констатує:

“Так то ідея середньовіччя: **одна віра, один папа і один цісар** — пропала. Християнська спільнота народів розірвалася; до національних антогонізмів долучилися ще й релігійні та знову стали причинами дальших неспокоїв і воєн.”

На фоні жахливого розкладу церковного клеру і занепаду релігійного життя в Україні безперервно точиться боротьба між православ'ям і католицизмом. Користаючись віроломною політикою й насильством, Польща з допомогою польської шляхи й католицького духовенства, на чолі з єзуїтами, насильно накидає в 1596 р. українському народові

¹ Схизма — церковний розкол.

“унію.” Чимало представників вищого православного духовенства, що прізвища деяких з них вже згадувалися, щоб зберегти свої маєтки в умовах шляхетського польського панування, приєднуються до “унії”, тоді як чесні передові верстви українського суспільства виступають гостро проти “унії”, вбачаючи в ній не тільки засіб поневолення українського народу в релігійному відношенні, а також засіб для його поневолення політично-економічного та культурного. Релігійне життя в Україні стає ґрунтом, на якому буйно зростає паразитизм, зажерливість і деспотизм церковного клеру, підтримуваний “володарями світу.”

Автор “Історії України”¹ Іван Холмський стверджує: “Прихильники унії протиставили патріархатові Рим з сильною владою папи, де не було ніяких сумнівів і вагань, де всі догматичні справи були впорядковані, ересі засуджені, духовенство і вірні підпорядковані дисципліні”. Як же фактично створювалася і створюється “сильна влада папи” і “підпорядкування вірних дисципліні”?

Боротьба між православ'ям і католицизмом часто набирала неймовірно страхітливих форм. Очолювали цю боротьбу найбільші грішники й злочинці, які “з ласки папи” ставали “святими.” Візьмімо хоч би “українського святого Йосафата Кунцевича”, культ якого дуже поширений в Західній Україні. Кунцевич, як єпископ католицької церкви, користався нелюдськими способами в навершенні православних до католицизму. Одного разу він наказав замучити православного священика на смерть. Народ обурився й замордував його. Папа Пій IX проголосив його святим й видав енцикліку з закликком звертатися до нього з молитвами. Щоб уявити справжній образ Кунцевича, який став “святим”, подаємо уривки з листа—відповіді йому канцлера литовського Л. Сапіги, великого прихильника унії, написаний до Кунцевича 12 березня 1622 р.:

“Преосвящений Владико, архипастир Полоцький!

Оскільки ніякими доводами Ваше преосвященство не можна переконати, і Вас переінакшити, відповідаю тільки на Ваш лист.

Безперечно, я особисто старався поширити унію. Але ніколи мені не спадало на думку, щоб Ваше преосвященство

¹ “Історія України” — Іван Холмський, Мюнхен, 1949, ст. 164.

насилувало людей до унії такими жахливими заходами. Всевишній кличе ласкаво всіх людей: “Прийдіть до мене всі!” Силою притягнених рабів Він не потребує. Ви ж жахливими заходами примушуєте руський народ до унії і тим самим скеровуєте його до бунту і непослуху Його Величності. Про це ясно говориться в численних скаргах, що їх подають на вас польські урядовці та урядовці Великого Князівства Литовського. Вам напевно відомі нарікання простого руського народу, що краще бути в турецькій неволі, ніж терпіти такі страшні переслідування за віру.

Ви пишете “про навернення відступників і т. д.” Так, таких людей треба навертати, щоб було єдине стадо і єдиний пастир. Проте це треба робити розумно, зважаючи на обставини. Ваша відданість справі і бажання до об’єднання віруючих повинні ґрунтуватися на правилах любови, що їх висловив апостол Павло. На жаль, Ви відійшли від науки апостола і не дивно, що навіть і ті, що корились Вам, тепер Вас не слухають.

“Я зобов’язаний” — кажете Ви, — “бути наслідником св. єпископів, наслідувати їх у прославленні Бога, брати приклад з Златоустого і інших пастирів.” Це дуже похвально. Але також треба з них брати приклад побожності, науку, терпіння тощо. Адже життя побожних єпископів не сповнене скаргами, утисками, судовими процесами, підбурюванням до вбивства побожних священиків, а тільки прославленням Бога, благовістям про спасіння.

Тимчасом Вашими скаргами і доносами заповнені місцеві суди, магістрати, трибунали, ратуші, різні канцелярії.

Ви пишете, що Вам вільно топити православних, відрубувати їм голови тощо. Невже ж Вам невідома Божа заповідь, яка забороняє будьяку помсту?

Ви пишете, що “на соймах підносять голос проти унії та осуджують її і навіть побожне римське духовенство.” Причина цих нещастя полягає в унії. А хіба може бути інакше, коли ви насилуєте народню совість, замикаєте церкви, щоб люди без побожності і не по-християнському вмирали, як нехристи, коли Ви зловживаєте владою короля. Православні мають усі підстави припускати, що Ви з державною владою у змові для гноблення їх. Хоч цього ніколи не було.

Ви пишете, щоб “всіх, хто не пристає до унії, вислати з

держави і т. д.” Це ж було б нечуване беззаконня в нашій державі. Краще тоді, — а це було б більше користи для держави і громадянства, — порвати з тією невгомною унією, бо ми ніколи не мали в громадянстві такого розбрату, якого наробила нам унія.

Ви пишете, що “треба віддати церкви на поталу і т. д.” Невже Ви не розумієте, що печатати, замикати церкви, знущатися над ким би то не було, це пагуба для суспільства, нівечення братнього співжиття, порушення спокою? Покажіть, Ваше преосвященство, чи багато Ви придбали вірних для суспільства, суворістю, строгістю, печатанням і замиканням церков? Мені здається, навпаки, Ви не тільки нікого не придбали, а навіть чимало вже від вас відвернулися, бо з овець Ви поробили козлів, досить небезпечних для держави, які можуть бути і погібеллю для всіх католиків. Замість радості лукава унія принесла нам тільки горе, неспокій. Отож краще нам було б без неї”.

На превеликий жаль, наведений факт не винятковий. Досить згадати смутної пам’яті інквізицію, цей кривавий суд римсько-католицької церкви для викорінення протестантів. Наприклад, домініканський монах Торквемада Томас, ставши з 1483 року головним інквізитором, за 15 років присудив спалити близько 9 тисяч протестантів. А чого варті грабіжницькі релігійні війни XII-XIII ст. ст., що їх організувала католицька церква. Залишаються назавжди темними й ганебними сторінками в діяльності римсько-католицької церкви її криваві розправи і з “єретиками.” Загинув же на вогнищі смертю мученика як єретик великий чех — Іван Гус, що виступив проти папи, за проводом якого, як писав Шевченко, звертаючись до Бога: “Розбійники, людоїди правду поборолі, осміяли Твою славу, і силу, і волю”.

У трактаті відомого на ті часи єзуїта Петра Скарги— “Єдність Божої Церкви” (1577) ми маємо й такі безглузді доводи за об’єднання з Римом:

“Обдурили тебе греки, руський народе, що, даючи тобі святу віру, не дали своєї грецької мови, тільки звелили задовольнятися слов’янською, щоб ти ніколи не прийшов до справжнього зрозуміння і науки. Бо є тільки дві мови, грецька і латинська, що ними свята віра поширилася й зацпилася по всьому світі, й поза цими мовами ніхто в ніякій на-

уці не може бути досконалий. З слов'янської мови ніхто ніколи не може бути вчений—адже і тепер майже ніхто не розуміє її добре”.

Такими промовистими фактами рясніє історія римсько-католицької церкви, яку з таким обуренням виводить на світ Божий Шевченко в поемі “Іван Гус”:

Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить.
І на апостольським престолі
Чернець годований сидить.¹
    Людською кровію шинкує
    І рай у найми оддає!
    Небесний царю! Суд твій всеу,²
    І всеу царствіє твоє.
Розбійники, людоїди
Правду поборолі,
Осміяли твою славу,
І силу, і волю.
    Земля плаче у кайданах,
    Як за дітьми мати.
    Нема кому розкувати,
    Одностайне стати
    За євангеліє правди,
    За темні люди!
    Нема кому! Боже!
    Чи то ж і не буде?
Ні! Настане час великий
Небесної кари.
Розпадуться три корони
На гордій тіарі.³

Тимчасом страшне лихоліття перетворювало колись квітучу й життєрадісну Україну на суцільну руїну. Козацька держава впала в непосильній боротьбі з Московщиною. Втратила незалежність Гетьманщина, занепало славне Запоріжжя. Козацька старшина асимілюється з московським дворянством. За її прикладом іде духовенство й міщанство. Просте козацтво зрівнюється з селянством і обертається в кріпаків. Занепадає українська культура й мова. Якщо Східня Україна швидкими темпами денационалізувалася під російською рукою, то Західня Україна польщилася під польською владою. Українську націю на цей час тут репрезентували селянство і поодинокі сільські священики, бо міське духовенство й василіяни були цілков спольщені. Усе це дуже

¹ Шевченко мав на увазі римського папу.

² Всеу — даремно.

³ Тіара — корона римського папи, яка складається з трьох частин.

негативно відбивалося й на релігійному житті українського народу.

Релігійне життя в Україні зазнає безперервно тяжких ударів. Православна й уніятська (греко-католицька) церкви в Україні, замість ширити серед українського народу благовістя про спасіння, допомогти йому словом Божим позбутися “двоєвір’я” і стати на шлях евангелізму, що веде до пізнання правдивого, живого Бога, до справжнього християнського життя, кінець-кінцем, перетворилися на знаряддя покірливих слуг, щирих виконавців завдань “володарів світу”, а не Божої волі.

Проф. Біднов у згаданій вже лекції — “Українська Церква” констатує:

. . . На протязі XVIII ст. Київська митрополія під гнітом московської церкви зазнала значних змін. Було скасовано право вибору митрополита та єпископів; поволі відмінялося виборне начало щодо нижчого духовенства. Рівночасно й рівнобіжно провадилося нівелювання українських земель з чисто московськими, як в політичному, так і церковному відношеннях. Петербурзьке правительство робило це руками українців. Од 1700 р. з Київської Академії викликають до Москви та Петербургу українських вчених, ченців, і ті, займаючи в Росії, аж до часів Катерини II, всі архиерейські катедри, виключно керують церковними справами в бажаному для правительства дусі. (Треба розуміти російського царизму. І.Ф.).

Проф. Дмитро Антонович, висвітлюючи “Стан української християнської церкви в сучасності” (“Українська культура” ст. 171-173) стверджує і припускає слушне побоювання:

. . . Українська уніятська церква завжди була у Римі не дочкою, а пасербицею. Польське католицьке духовенство ніколи не ставилося до уніятського, як до рівного, а завжди з певною погордою, як майже до схизматиків . . . Енергійно провадиться дальша латинізація уніятської церкви всупереч всім українським традиціям. (В інтересах папи римського. І.Ф.).

. . . Мимо загального безвідрадного становища церкви на українських землях під всіма державами, які поділили український народ, все ж виростає небезпека, що може знову загостритися роз’єднання в українському народі й вза-

емне поборювання на ґрунті релігійному . . . Коли ж взяти на увагу, що з одного боку релігійний індеферентизм уступає місце релігійному піднесенню, а з другого боку проявляються агресивні тенденції до поширення одного з українських ісповідань на весь український народ, то з того виростає зовсім реальна можливість міжусобної релігійної боротьби, зерно якої було ще засіяно унією в 1596 р., і яке давало себе знати на протязі століть. Одиноким захистом проти цього могла би бути якнайбільше розвинена релігійна толерантність, яка, на щастя, є властивою українському народові.”

“Російські більшовики, — стверджує Л. Жабко-Потапович,¹ — зайнявши 1945 року Західню Україну, негайно зліквідували в ній греко-католицьку церкву, прилучивши її до “казьонної” православної російської церкви під головуванням агента комуністів, московського патріярха Алексея, а всіх єпископів і непокірливих священиків знищили.

Рештки греко-католиків скитальників-українців на всіх континентах тепер квапливо католичаться; сама церква вже не називається греко-католицькою, а тільки католицькою. У ній запроваджується целібат, цебто безженство священиків, та інші питоменні римському католицизму обряди та звичаї, що з першою християнською церквою не мають нічого спільного. Члени її мусять на чужині швидко асимілюватися, цебто розтоплюватися в чужонаціональному середовищу; це прийде тепер тим легше, що Рим ніколи не визнавав і не визнає української нації за окрему й незалежну; досі він називає українців “рутенами,” цебто “русинами”.

З цього, досить побіжного нариса, видно, що православна українська і згодом московська і уніятська (греко-католицька) церкви вже з давніх часів відійшли від свого безпосереднього завдання — нести в широкі маси благовістя про спасіння, ширити правдиву Христову віру. Побожний український народ, в особі його передових верств, починає шукати правдивих шляхів до справжнього християнського життя і Україна вже в XVI ст. вкривається євангельськими громадами, які, відновлюючи євангельську віру, починають будувати релігійне життя на основі Святого Письма.

¹ Л. Жабко-Потапович — “Христове світло в Україні”, 1952, ст. 26.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ЄВАНГЕЛЬСЬКА ВІРА

“Достойно благовістя Христового живіть, щоб я почув про вас, що однодушно боретесь за євангельську віру”. —
До Фил. 1:27.

Видатний український історик проф. М. Грушевський пише:¹

“Візантійське православ'я не задовольняло суспільства і воно жадно шукало нового слова. Розклад церковного життя, упадок освіти, дисципліни й моральности серед клеру призвели до господарювання спекулянтів на церковні доходи, що попросту купували на королівському дворі владництва та архимандрії і потім ніскільки не думали про церковні та культурні завдання, яким повинні були служити катедральні й монастирські доходи і маєтки. Особливо XVI вік був вищем такого сумного виродження православної церкви в українських і білоруських землях паралельно з упадком державної римсько-католицької церкви. Політика правительства не допускала контролі та участі громадянства в церковних справах. Це був надзвичайно сприятливий ґрунт для вкорінення й розвитку серед українського громадянства реформаційних течій, винесених німецьким релігійним рухом. Польсько-литовські землі, а також і Західна Україна та Білорусь на цей час вкрилися досить значною сіткою євангельських громад різних конфесій.”

Це були часи, коли через Литву й Польщу йшли в Україну реформаційні думки. Протестанти дуже уважно ставилися до поширення євангельської віри. Для популяризації своїх релігійних поглядів, вони зазнайолювали народні маси безпосередньо з основними джерелами віри на їх рідній мові. Отже й український народ зажадав свободи віри і майже в усій Україні повстали євангельські грома-

---

¹ М. Грушевський — “З історії релігійної думки на Україні” 1925, Львів.

ди. Досить згадати про громади в таких місцях: Готів, Гнойниця, Дубецьке, Поморяни, Яцимір (Галичина); Зданів, Крилів, Криниця (Побужжя Холмсько-Белзьке); Берестя, Венгрів (Побужжя Берестенсько-Дорогочинське); Бабин, Березки, Водиради, Дорогостої, Заслав (Волинь) Кам'янець, Межибіж, Панівці, Сатанів, Хмельник, Язловець (Поділля); Вінниця, Староконстантинів, та ін. Певна частина українського народу, щоб позбутися “двоєвір'я” — цих залишків поганської старовини і задовольнити свої релігійні потреби в пізнанні правдивого Бога, звертається до Святого Письма, до слова Божого, стає євангеликами не з будьяких матеріальних вигод, а з власного переконання, як для того підказує християнське сумління. Українські євангелики з великою посвятою стають на оборону євангельської віри, озброївшись не догмами, не ритуалами й обрядами, а Святим Письмом:

За євангельську ми віру,
За Христа постоїмо!
В рай з побіди у побіду
Ми за Господом йдемо!

Всі родиною одною
На устах з святим псалмом
Одностайно, однодумно
Далі, далі за Христом!

(“Кн. хвали” ч. 140)

Євангельську церкву заснував Христос, про це ап. Павло пише: “Достойно благовістя Христового живіть, щоб я почув про вас, що однодушно боретесь за євангельську віру.”

Євангельський рух об'єднує різних напрямів євангеліків: баптистів, реформованих та інших євангельських християн.

Євангельська віра не нова і не вигадана, як про це часто твердять вороги Христової церкви. Це відновлена віра Христова, віра часів апостольських, віра, яка дає людині живе розуміння Бога без будьякого забарвлення людськими вигадками та нісенітницями. Як велично, побожно й могутньо лине з глибини сердець євангеліків заклик:

Ходімо, брати, до Христа, до Голгофи,
До чистих джерел християнства!
Відкиньте від себе богів самолюбства
І марну науку поганства!

Відкиньте від себе усі заботони,
До Божого слова зверніться.
В зовнішніх обрядах немає спасіння,
Хто вірить в Христа, той спасеться.

(“Кн. хвали” ч. 153)

Якою неперевершеною силою негасної і щирої любови до Бога, бажанням жити в єдності, братерстві, справжнім християнським життям відбивається у вашому серці, коли ви слухаєте пісню благання, з якою евангелики повсякчасно звертаються до Всевишнього:

Царюй над нами, Спасе!
Нехай рука твоя
Премудрости шляхами
Веде нас до життя.

Яви у світі чудо:
В собі нас всіх з'єднай;
І вірним всім на світі
Свій спокій дай.

В думках, в ділі — дай єдність
В серця вщепи любов;
В борні зо злом — відвагу
В нас розбуди ізнов.

(“Християнський Співаник”)

Українські евангелики це християни, які наукою слова Божого переконані, що не можна себе спасти і мати життя вічне, ні додержанням релігійних обрядів і церемоній, ні постами, ні будьякими ділами, ні жертвами, ні через посередництво святих і ангелів. Спасіння — добровільний дар від Бога. Прийняти його ми можемо тільки вірою в Господа Ісуса Христа, пам'ятаючи, що: “. . . нема ні в кому іншому спасіння, бо й нема іншого імені під небом, даного людям, щоб ним спасатися нам.”—Діян. 4:12. Непохитну віру в Бога, що “Один бо Бог і один посередник між Богом і людьми, чоловік Ісус Христос” — 1 Тим. 2:5, і у вічне життя евангелики у повсякденному житті висловлюють так, як колись її висловлювали апостоли:

“Вірую в Бога Отця, Творця неба і землі;
І в Ісуса Христа Його Єдинородного Сина, нашого Господа, який зачався від Святого Духа, народився від Діви Марії, терпів за Понтія Пилата, був розп'ятий, помер і похований. Третього дня Він воскрес з мертвих, вознісся на небо і сидить по правиці Бога Отця Всемогутнього, звідки Він прийде судити живих і мертвих.
Вірую у Святого Духа; у Святу Вселенську Церкву; у поєднання Святих; у прощення гріхів; у воскресення тіла, та у вічне життя.”

(“Кн. хвали”)

Щиру любов свято заховують у своїх християнських серцях українські євангелики до поневоленої батьківщини, — України, яку вони безмежно люблять і шанують, до свого народу, придушеного безбожницьким драконом. Вони бажать бачити свій народ вільним у вільній батьківщині, з повернутою йому вірою в Бога, щоб він мав можливість поклонитися Богові духом і правдою. До глибини серця зворушує повсякденна молитва—благання євангеликів до Всевишнього:

Боже, Великий, Єдиний!
Нам Україну храни.
Всі свої ласки, щедроти
Ти на люд наш зверни!

(“Кн. хвали”, Батьківщина)

А проповіді в українських євангельських церквах? Це не проповіді, що своїм змістом закликають віруючих додержуватися прадідівської поганської віри, віджилих, проїнятих ритуалізмом, форм релігійного життя, і, залякуючи віруючого християнина неймовірними людськими вигадками, викликають в ньому тваринний страх перед Богом, перед Богом-любов'ю, який: “. . . Сина свого єдинородного дав, щоб кожний, хто увірує в Нього, не загинув, а мав життя вічне”. — Єв. Ів. 3:16.

У своїх проповідях євангельська церква проповідує, на основі слова Божого, пізнання живого Бога, його любов і милосердя, піклування про людину, створюючи в душі людини справжній страх Божий, який просвіщає її душу, спонукує її до кращого життя, викликає в людині велику пошану до Всевишнього, непереможне прагнення до єднання з Богом, вбачаючи в цьому справжнє щастя.

Це проповіді не про відпусти, не про чистилище чи сповідь на вухо. Це проповіді не про пап, митрополитів чи єпископів, або про монастирі чи мощі. Це проповіді не про прадідівську поганську віру, не про різноманітні людські вигадки. Адже про все це в Св. Письмі ми не маємо ані слова. Проповіді в євангельських церквах проїняті взнеслою наукою про благовістя спасіння, про пізнання правдивого Бога на основі євангелії, бо: “Душа моя прагне Бога, живого Бога.”—Пс. 42:2.

Проповіді в євангельських церквах своїм глибоко-релігійним змістом, обґрунтованим на наукових даних, про-

кладають нові дороги в релігійному житті людини до християнського життя, викликаючи у віруючого свідому, побожну, щирю й непохитну любов до Всевишнього, який веде людство до цього життя “премудрости шляхами”, а не шляхами марновірства та одурманювання кадимлим димом. Візьмімо хоч би такі уривки цих проповідей:¹

“... Глибина Біблії безмежна. Мільйони читачів і письменників віками копаються в цій бездонній копальні, проте її глибина невичерпана. Віками вона зроджувала з непереможною силою ідеї, пляни, схеми, теми і книги. Так, книги, і в багатьох випадках книги, що були винятковою літературою даного народу.

Люди великого розуму її тлумачили і тлумачать. Мільйонові маси її досліджують і читають. Тимчасом зміст Біблії і сьогодні свіжий, плодотворний, невиснажений як і в день, коли він був написаний вперше. Скарби, що можуть бути знайдені в Біблії, чисельні, як зорі на небі, кількість яких незлічена.

... Чудо Біблії полягає в тому, що вона живе й діє тепер. З давно минулих часів вона доходить з великою силою до серця людського й сьогодні. Той же самий подих Божий, що надав їй таємничого життя, діє і тепер так, що Біблія живе, дає натхнення. Біблія—це Живуче Слово, оживлене життям Живого Бога.

Біблія змінює життя людей, їх долю. Вона викликає рухи по всьому світу. Біблія творить і перероджує. Один з її текстів переродив Лютера і був початком найбільшої з модерних епох. Вона приходить у згромадження несправедности, як сила, що відроджує. Великі підприємства, філантропічні, відроджувальні й виховальні виникають і існують як свідки її живлющої сили.

Найбільше чудо з чудес цієї книги це Христос, який являє собою її велику тему. Біблія відкриває Христа. “Старий” і “Новий” Завіт однаково говорять про Ісуса, як про великий факт історії, велику силу історії, велику майбутність історії. Про Біблію можна сказати: “Бо слава Бога освітила його, а світильник його Агнець”.

... І так довго, як люди житимуть на землі, Біблія, що

---

¹ “Збірник проповідей”, 1954, ст. 138, Торонто, Онт. Накладом “Жіночого Місійного Т-ва Пресвітерської Церкви в Канаді.”

говорить про центр бажань світу—Христа, про Того, Хто відкрив Бога, про Визволителя Воскреслого, так довго Біблія буде привертати до себе увагу людства, люди будуть обстоювати її, жити для неї, вмирати для неї.”

(Дайсон Гег—“Чудесність Біблії”)

“... Яке щастя — припасти до джерела життєтворчого Слова й пити з нього живу, кришталево-чисту, свіжу й цілющу воду! Яке щастя — купатися в золотих проміннях сонця Божої любові! Яке щастя кріпшати й зростати духом у храмі Божої величі, сили й краси! Який чар і яка радість невимовна бути сам на сам з Господом!”

(Теодосій Довгалюк — “Не хлібом самим”)

“... Вифлеємське немовлятко родилось тому, що Друга особа Триєдиного Бога, яка створила весь світ і все, що існує, в своїй безмежній любові до страченого в смерті й переступах людства, прийняла на себе людське тіло, щоб в цьому тілі понести за наші переступи кару й тим самим зробити нас вільними від кари і смерті. Народження Христа, в порівнянні з народженням інших людей, було добровільним вчинком народженого і народжений був сам Бог.”

(М Фесенко — “Народження Богочоловіка”).

“... Життя! Який глибокий зміст і суть заховуються в слові життя для людини! В літературі написано чимало про чоловіків і жінок, які відважно боролися за життя. Якщо люди змагаються, щоб серце їх довше билось, щоб кров циркулювала в їх жилах кілька день довше, то з якою посвятою ми повинні змагатися за вічне життя. Ісус сказав: “Я—життя.” Так, Ісус воскресення й життя. Він прийшов, щоб люди життя мали і надто мали. Надто життя! Чи можемо від кого іншого одержати це життя, крім нього? Будда навчав йти призначеною дорогою. Ісус сказав “Я—дорога!” Сократ писав про великі правди і говорив: “Пристосовуйтеся до них.” Ісус сказав: “Я—правда!”

... Ісусе Христе! Ти—дорога, і правда і життя! Веди нас твоєю дорогою і допоможи нам пізнати правду і даруй нам під достатком життя!”

(Іван Григораш — “Дорога, Правда, Життя!”)

“... Щоб зрозуміти факт воскресення Христа, треба брати факт християнства в цілому: насамперед існування Бога. В той час як неможливо довести, згідно з законами логіки, що немає Бога, все вказує на Його існування. Велика нужда людська через гріх і факт існування Бога викликають певність, що Бог не залишив людей напризволяще і в певний момент людської історії, який був наперед приготований, Він, як Богочоловік, включився в хід подій на землі. Безпосередні докази на користь воскресення Ісуса Христа, як, наприклад: свідчення апостолів, порожня домовина, історичні пам'ятки, виникнення церкви і багато інших важливих аргументів треба брати в зв'язку з величною постаттю нашого Спасителя.”

(М. Фесенко — “Воскресення Христа”)

“... Сходило сонце і ті, що їх любов до Христа була невмируща, почули голоси: “Нема Його тут, Він воскрес!”

Ця історична подія, що відбулася близько дві тисячі років тому, стала великим чинником у житті християнської церкви. Разом з тим вона є символом занепаду й піднесення людей і народу. В цьому нас переконує сучасне становище українського народу. На рідних землях наш український народ неначе в гробі, що привалений каменем безбожного матеріалізму, і оточений залізною сторожею. Отже хоч наш народ на рідних землях святкує воскресення Христове з страхом, і притишеним голосом виголошує традиційне поздоровлення: “Христос Воскрес!” — “Воістину Воскрес!”, проте він глибоко вірить, що всі ті, які чинять волю Христову, воскреснуть, як і Він”.

(Лев Бучак “Торжество правди і життя.”)

Чи ж можна після цієї, досить коротко висвітленої, суті українського евангелізму, обґрунтованої фактичним матеріалом, вірити нісенітницям, що українські евангелики не вірять в Христа, що вони розбивають національну єдність, поширюють розбрат і ворожнечу? “Я збудую церкву мою, — і сили пекельні не переможуть її.” Ці слова нашого Господа й Спасителя — найкраща відповідь усім, хто свідомо чи несвідомо намагається осквернити евангельську віру й Христову Церкву.

Яскравим виразником, тобто предтечею українського евангелізму в Україні був великий український мислитель, письменник і народній філософ — Григорій Сковорода.

Надзвичайно взнесло, велично і до глибини серця зворушливо змальовує Л. Жабко-Потапович появу Сковороди в житті українського народу. Він пише:¹

“ . . . коли в якомусь народі настає духова криза, коли офіційні пророки, пастирі, письменники й учителі з переляку перед владою світу цього або з продажности змовкають, то Бог із кадрів того ж народу, з Його віковичної любови до людей, підносить Своїх пророків, що не тільки в обороні того народу, його прав і святощів стають відважно до двобою зо злом і неправдою, але й (що є найголовнішим!) тому народові на його обов'язки щодо Бога вказують. Тоді ці пророки проголошують і звіщають, що всі нещастя й кривди Господь припускає до народу тільки на те, аби його до Себе та до Своєї Правди та Світла прихилити, та народ знову з манівців цього світу до Євангелії повернути.

Таке чинив колись Господь у житті Свого вибраного народу — Ізраїльського. Те саме Він тепер учинив і в житті народу українського. З-посеред нього Бог знайшов і підніс Свого пророка. То був Григорій Сковорода”.

---

¹ Л. Жабко-Потапович — “Христове світло в Україні,” 1952, ст. 49.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ГРИГОРІЙ САВИЧ СКОВОРОДА (1722-1794)

Григорій Савич Сковорода народився 3 грудня (22 листопада ст. ст.) 1722 р. в с. Чорнухи, на Полтавщині, в родині малоземельного козака лубенського полку. Перебуваючи в оточенні чарівної української природи, Сковорода вже в дитинстві, частенько на самоті, поринав у свої думки, виявляючи глибоку пошану до Бога, нахил до науки і любов до музики. Згодом він вчиться в Київській духовній академії, понад два роки співає в придворній царській капелі і знову повертається до академії.

Закінчивши Київську академію, Сковорода їде за кордон, щоб збагатити свій життєвий досвід. Тут він дістає посаду дяка при російській церкві в Будапешті, яка була йому не до вподоби. Отож через деякий час він її залишає і з паличкою в руках мандрує по Європі. Пішки обходить Сковорода Угорщину, Польщу, Прусію, Німеччину і північну Італію, знайомиться з видатними вченими цих країн, спостерігає й вивчає їх культуру й побут. Життям цих країн він не захоплювався, вважаючи, що “щастя можна знайти в середині людини, а не в чужих краях.”

Повернувшись в тиху й поневолену Україну, як то кажуть: “З чим пішов, з тим і прийшов,” але з прекрасним життєвим досвідом, Сковорода протягом п’ятнадцяти років учителює по різних духовних школах. В 1766 р. під натиском духовенства і панівних верств він покидає педагогічну діяльність і аж до кінця свого життя залишається “мандрівним філософом”. Будучи переконаним, що щастя людини полягає не в матеріяльних благах, а в пізнанні власної природи, в праці, що відповідає цій природі, Сковорода ходив по селах і вчив народ на найулюбленішу тему: “Пізнай себе самого і морально вдосконалюйся.” Біблія, кілька книжок і рукописів власних творів — таке було майно Сковорода, який, як стверджує його учень і приятель М. Кова-

линський, “постійного приміщення не мав ніде, вважаючи себе пришельцем на землі, в повному розумінні цього слова.”

Життєва суєта з її буденними дрібницями Сковороду не цікавили. Не приваблювали його й матеріальні блага, було чуже йому й славолюбство:

“На що ж мені замишляти
Що в селі родила мати?
Нехай мозок у тих рветься
Хто високо вгору дметься,
А я буду собі тихо
Коротати милий вік.
Так мине мене все лихо,
Щаслив буду чоловік.”

Простота життя, відверте, безкорисливе й щире висловлювання своїх філософських думок — все це привертало простий народ до Сковороди, викликало в ньому пошану й любов до мандрівного філософа й вчителя християнської моралі. Разом з цим згадані риси Сковороди відвертали від нього панівні верстви та духовенство.

З великою пошаною й любов’ю ставився Сковорода до простого люду. Про панів-кріпосників, що глузували з його навчання серед простого люду він говорив: “Нехай глузують: про мене говорять, що я ношу свічку перед сліпцями, а без очей не побачиш світла. З мене кепкують, що я дзвонар для глухих, а глухому не до гомону, — нехай кепкують! Вони знають своє, а я—своє, і роблю своє, як знаю.”

“Панські мудрування — писав Сковорода — нібито простий народ чорний, здаються мені смішними, як і розумні міркування тих незваних філософів, начебто земля мертва.” Сковорода запитує сам себе: “Як мертвій матері народжувати живих дітей і як з утроби чорного народу вилупилися білі пани?” І тут же відповідає: “Мудрують—“простий народ спить”... “Хай спить сном міцним, багатирським, як в казках. Але всякий сон пробудний, і хто спить, той не мертвечина й не одубіле мертво тіло. Коли виспиться, так проснеться, коли намариться, то очуняє й набере відваги”.

Перед Сковородою була блискуча кар’єра світу, яку він рішуче відкинув ім’ям своїх високо-моральних якостей. Вище духовенство Київської лаври, спокушаючи Сковороду високим духовним саном, умовляло його вступити до монастиря, мовляв: “Досить тобі вже мандрувати по світі! По-

ра пристати до пристані. Ми добре знаємо про твої здібності і таланти. Ти будеш стовпом і окрасою обителі.” “Ах, преподобні отці! — різко відповів Сковорода—я не хочу собою побільшувати стовпоторіння. Досить і вас, стовпів неотесаних, у храмі Божому!”

В 1759 році Сковорода залишає працю в Харківському колегіумі, не бажаючи виконати пропозицію єпископа стати ченцем. Ігумен монастиря Гервасій зауважив, що цього не варто робити. Сковорода з обуренням накинувся на нього: “Хіба ви хочете, щоб я побільшив кількість фарисеїв? Їжте сито, пийте солодко, одягайтесь м’яко і ценюйте! А Сковорода бачить чернецтво в нестяжательстві, в доволенні малим, в уміркованості, в позбавленні непотрібного, щоб придбати те, що з усього найпотрібніше, у відкиненні всіх примх, щоб зберегти себе самого в цілості, в погашуванні самолюбства, щоб краще виконати заповідь любови до ближнього, в шуканні Слави Божої, а не людської.”

Сковорода мав глибокий гострий розум, знав докладно Святе Письмо, був обізнаний з морально-релігійною літературою тих часів, розбирався в історичних подіях, знав російську, латинську, німецьку, грецьку й старо-єврейську мови і, як письменник і філософ, був високоосвіченою людиною для свого часу. Відзначався Сковорода і великим знанням старо-грецької філософії і мав найцінніший Божий дар: чесно мислити.

Спинившись в с. Кавраї, поблизу Переяславля, в родині поміщика Стефана Тамари, в ролі домашнього вчителя, Сковорода твердо вирішив присвятити своє життя філософії, тобто любомудрію. “Сковорода — пише М. Ковалінський — ухвалив твердо в серці своєму забезпечити своє життя здержливістю, малим достатком, чеснотою, покірливістю, працьовитістю, терпінням, благодушністю, простотою нравів, щиросердістю, залишити всі запобігання суєтні, всі піклування про зажерливість, всі труднощі надмірності... Величну властивість мислячого буття, волю, він заглибив з усім розумуванням її і бажаннями в нікчемність свою і передав себе волі Творця, віддавшись цілком життю і любові Божій, щоб промисел його розпоряджався ним, як знаряддям своїм, як може і як хоче.” Ці величні завдання Сковорода здійснив у своєму прекрасному і такому почальному життю.

Християнське серце Сковорода через усе його життя палало глибокою й незгасною вірою та любов'ю до Бога, палкою любов'ю до ближнього й батьківщини. Сковорода не уявляв собі, як можна любити Бога, а не любити батьківщину, або, як можна любити батьківщину, а не любити Бога. Сковорода любив Україну живу, з її чарівною природою, дзвінкою й милозвучною мовою, з її народом, якого ніколи не цурався. Любов Сковорода до батьківщини не знала меж. Наприклад, одного разу цариця надіслала до нього посланця з пропозицією переїхати з України до столиці. Посланець застав Сковороду на шляху з сопілкою. Тут же паслася вівця господаря, в якого гостював філософ. Сковорода, вислухавши досить уважно запрошення, відповів: "Скажіть матушці-цариці, що я не покину батьківщини—і, глянувши на сопілку і вівцю, а потім піднявши радісно очі на посланця, додав:

"Мені моя сопілка й вівця
Дорожча царського вінця!..."

Мова, що нею писав Сковорода, дуже відрізняється від сучасної української мови. В ній рясніє церковно-слов'янщина тощо. Цим він віддав данину часові, бо саме такою мовою вчили в Київській духовній академії, вихованцем якої він був. Але не може бути двох думок про те, що Сковорода дуже любив свою природжену українську мову, якою розмовляв і навчав такий дорогий йому український народ. Елементи живої української мови в його творах досить сильні. Мова Сковорода жива, барвиста і рясніє характерними українськими висловами, приказками і прислів'ями.

Помер Сковорода 9 листопада (24 жовтня ст. ст.) 1794 р. на Харківщині, в с. Пан-Іванівці. Ось як описує І. Срезневський останні хвилини його життя:¹

"Був чудовий день. До діди́ча з'ї́халося багато сусідів погуляти і повеселитися. Мали також на увазі послухати Сковорода. За обідом Сковорода був незвичайно веселий і говіркий, навіть жартував, розповідав про своє минуле, про свої мандрівки, досвіди. Зачаровані його красномовством, повставали всі від обіду. Сковорода зник. Він пішов у садок. Довгенько ходив він по перехресних стежках, зри-

¹ "Утренняя звѣзда", Харківь 1833.

вав овочі і роздавав хлопчикам, що працювали в садку. Надвечір пішов сам господар шукати Сковороду і застав його під гілястою липою. Вже заходило сонце; останні його проміння пробивалися крізь гущу листя. З рискалем у руці копав Сковорода яму—вузьку, довгу яму. “Що це ти, друже Григорію, чим то ти зайнятий?” — спитав господар, підійшовши до старого. “Пора, друже, закінчити мандрівку!” — відповів Сковорода. — “І так вже волосся злетіло з бідної голови від мордування, пора заспокоїтися!”... “Дурниця, брате! Досить жартувати, ходімо!” “Іду! Але я прохатиму тебе попереду, мій добродію, нехай тут буде моя могила.” І пішли до приміщення. Сковорода недовго там залишився. Він пішов до своєї кімнати, перемінив білизну, помолився Богу і, підклавши під голову свої писання, ліг, склавши навхрест руки. Довго чекали на нього з вечерею. Сковорода не з’явився. Наступного дня до чаю теж, до обіду так само. Це здивувало господаря. Він насмілився ввійти в його кімнату, щоб його розбудити; однак Сковорода лежав уже холодний, закостенілий.”

Так увірвалася життєва нитка Сковороди, людини волелюбної, вільнодумної, людини морально-стійкої, людини великого серця, безодні думок, щільно пов’язаних між собою і здійснених у практичному й багатогранному житті. В особі Сковороди ми маємо не тільки образ великого українського мислителя й народнього філософа, а також неперевершений образ людини — християнина, який словом і ділом визнавав, що: “Бог наш у нас, у серці нашому.”

М. Ковалинський у вступі до біографії “Життя Григорія Сковорода”,¹ якою так широко користаються всі дослідники життя й вчення цього великого мислителя, пише:

“Поставлений між вічністю і часом, світом і тьмою, істиною і неправдою, добром і злом, який має переважне право вибирати істинне, добре, досконале, який все це здійснює ділом, в усякому місці, бутті, стані, званні, ступені, є мудрий, є праведний”.

Чудова, гідна подиву характеристика, до якої важко щось додати.

¹ “Кіевская Старина,” 1886 г.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ФІЛОСОФІЯ СКОВОРОДИ

“Слово твоє — світильник перед ногами моїми і світло на стежці моїй.” — Пс. 119:105.

Під філософією ми розуміємо науку, яка досліджує факти й принципи реальності, людську природу, поведження людини. Наука ця сполучає в собі логіку¹, етику², естетику³, метафізику⁴ і теорії знання. У своїх філософських висловлюваннях в термін “філософія” Сковорода вкладає цілком відмінний зміст від формального його значення. Відкидаючи формальне значення слова “філософія”, Сковорода бере дослівне його значення—“любомудріє”, надаючи йому суто сквородинського розуміння: життя, згідне з біблійною мудрістю. Філософію, чи “любомудріє”,⁵ Сковорода розцінює як життєвий дороговказ до щастя, освітлений словом Божим, і надає їй в житті людини виняткової ваги.

Філософсько-релігійний світогляд Сковорода досить яскраво відображений в діялозі “Зміний потоп.” Сліпий і видючий входять до Соломонового храму. Видючий, захоплений, зачарований розкішним виглядом храму. Сліпий же каже: “Я нічого не бачу в цьому храмі.” На це видючий зауважує: “Принеси свої очі, а тоді побачиш красу храму.” Тут під “очима” Сковорода розуміє Біблію, як книгу пізнання, в якій, — на його думку, — сам Бог заговорив образною мовою до людей.

В основі релігійно-філософського світогляду Сковорода ми маємо безперечно Біблію. Біблія—на думку Сковорода—це книга-книг, третій символічний світ поруч великого світу—“вселенної” і малого світу—“людини.” “Біблія—го-

¹ Логіка — наука про форми і закони мислення.

² Етика — вчення про мораль.

³ Естетика — наука про мистецтво.

⁴ Метафізика — наука про природу буття.

⁵ “Любомудріє” — постійне шукання істини.

ворить Сковорода — це наш верховний і найближчий друг, бо веде нас до того, що є єдине, найдорожче і найулюбленіше. Біблія — це заповіт, що залишили для нас прадіди, заповіт, що заховає в собі скарб Богобачення”. Біблію Сковорода вважає за “Божу дочку” тоді як усі інші книги називав “дочками людськими.”

Біблії,—тлумаченню Св. Письма і питанню “пізнай себе” Сковорода присвятив головним чином такі твори: “Ізраїльський змії”, “Дружина Лотова”, “Зміїний потоп” і “Дружня розмова про душевний спокій”.

Вважаючи за основу буття людини духове життя, Сковорода визнавав тільки таке знання корисним, яке вдосконалює буття, робить доцільним і цінним існування. “Я не ганю наук, — говорить Сковорода, — і хвалю найпоследніше ремесло; варте догани тільки те, що, покладаючись на них, ми занедбуємо науку, до якої всякому часові, краєві й годині, статі й вікові—відчинені двері тому, що щастя всім без винятку потрібне, а цього, крім неї, не можна сказати про жодну науку.” Під цією наукою Сковорода розумів християнство, засноване на Біблії, науку, яку не обмежує ні час, ні простір, яка навчає самопізнання, бо: “Немає нічого важнішого, тобто кориснішого й величнішого, як пізнати себе самого і чути в нашому попелі поховану іскру блаженства.” В листі від 1790 р. до М. Ковалинського Сковорода пише: “. . . Тепер я знаходжуся у мого Андрія Івановича Ковалевського. Маю для свого чернецтва цілковитий спокій. Земелька його гориста. Лісами, садками, буграми, джерелами зрізана. На тому місці я народився біля Лубен. Але ніщо мені непотрібне, як тільки спокійна келія; та втішаюся моєю невістою оною: її полюбив від юности моєї... О, найсолодший органе! Єдина голубиця моя, Біблія! Давид мелодійно виграє дивно. По всіх струнах ударяє! Бога вихваляє. Для цього я й родився. Для цього їм і п’ю; та з нею поживу і помру з нею!”

Думки Сковороди про Біблію линуть з глибини його серця. Вони не старіються, завжди такі свіжі й натхнені, захоплюють і зворушують. Велика цінність їх полягає ще й в тому, що вони не розходяться з сучасними філософськими та науковими поглядами на Біблію. Наприклад, визначний англійський письменник Вальтер Скотт стверджує, що: “В цілому світі є єдина книга, всі інші книги тільки аркуші й

уривки.” Дайсон Гег у проповіді “Чудесність Біблії”¹ пише: “Так, Біблія є універсальна вічна книга. Всі книги тимчасові, Біблія — книга на всі часи. Вона стоїть у своїй величч так високо понад усі інші книги, як високо небо над землею, як Син Божий понад синами людськими . . . Біблія має в обігу 12 мільйонів примірників річно, на 900 приблизно мовах. Вона є майже в усьому світі. Ми можемо запитати наш гордий вік словами Мойсея на весь голос: “Бо спитай тільки про давні часи, що були до тебе, з того дня, як створив Бог людину на землі, та й від одного краю небес та й до другого краю небес, чи коли сталось таке велике діло, або хто чув щось подібне”—5 Мойсея 4:32.

Розкіш, почесні, матеріальні блага, які б вони не були великі, не становлять щастя. Здобути щастя можна тільки з “волі Божої”. Воно полягає в незалежності, чистій совісті, братерстві і в самопізнанні. “Дяка Всеблаженому Богові, — каже Сковорода, — що потрібне зробив неважким, а важке — непотрібним.”

Виходячи з таких глибоко-релігійних і філософсько-життєвих думок, життєдайним джерелом яких є Біблія, Сковорода твердить, що філософія—життя, бо: “Головна мета людського життя, голова людських справ, — дух людини, думки, серце. Кожен має свою мету в житті, але не кожен має головну мету, тобто не кожен піклується про голову життя. Один піклується про череву життя, тобто всі свої справи скеровує на те, щоб дати життя череву; другий — очам, третій—ногам та іншим членам тіла, четвертий—одягови та подібним бездушним речам і т. д. Тимчасом філософія спрямовує всі наші справи до того, щоб дати життя нашому духові, благородність нашому серцю, ясність нашим думкам, як голові всього. Коли дух у людини веселий, думки спокійні, серце мирне, то все ясне, щасливе, блаженне. Це є філософія.” Про своє життя Сковорода говорить так: “Що життя? То сон турка, споеного опіумом, — сон страшний: і голова болить від нього і серце холоне. Що життя? То мандрювання. Прокладаю й собі дорогу, не знаючи куди йти, для чого йти. І завжди блукаю між нещасливими степами, колючими чагарниками, гірськими скелями, — а буря над головою і ніде захватися від неї. Але — бодрствуй!”...

¹ “Збірник проповідей”, 1954, Торонто, Онт.

Ось кілька основних моментів з філософського життя Сквороди, яке так прекрасно змальовує М. Ковалинський:

“ . . . Філософія, оселившись у серці Сквороди, давала йому найщасливіший стан, можливий для земнородних. Вільний від пут усякого примусу, суєти, турбот, піклування, він вважав, що усі його бажання виконані через їх незначність. Зменшуючи, а не поширюючи свої потреби, він користався задоволенням, якого не мав ніхто з найщасливіших.

. . . Приймаючи чашу радощів, не змішаних ні з якими життєвими турботами і зітханнями пристрастей, і, смакуючи їх високим розумом, Скворода говорив: “Дяка Всеблаженному Богові, що потрібне зробив неважким, а важке непотрібним!”

. . . Ніч була йому для одпочинку від напруження думок, що непомітно знесилюють сили тілесні, а легкий та спокійний сон був для його уяви видовищем явищ, що їх утворює гармонія природи.

. . . Час опівночі звичайно присвячував він молитві. Тут раптом починалася боротьба і серце його ставало полем битви: самолюбство зняряджувалося укупі з паном нашого віку, світським розумом, властивими тілесності людській слабостями, і всіма створіннями, і напало на усієї сили на його волю, щоб полонити її, посісти на престол і свободи її і бути подібним до Всевишнього. Думка про Бога, навпаки, кликала його до вічного, єдиного правдивого блага всюдисущого, що все здійснює, змушувала його скористати з усього знаряддя Божого, щоб мати можливість протистояти підступам лжемудрія. Небо і пекло бореться у серці мудрого, і чи може бути він вільний — без діла, без чину, без користи людства? Так до пізньої ночі він боровся в оточенні з силами темного світу. А ранок, що надходить у сьайві після цього, одягав його у світло перемоги і з урочистим настроєм духа виходив він у поле поділити прославлення своє з усією природою.”

Світ, згідно з поглядами Сквороди, складається з “макрокосму”—природа, “мікрокосму”—людина, і “світу символів”—Біблія. Кожний з цих світів має дві природи: “зовнішню” — матеріальну й “внутрішню” — духову. Виходячи з цього, свої основні філософсько-релігійні думки Скворода зосереджує на таких питаннях, як: “Бог”, “Світ”, “Людина”, “Шастя.” Найкраще ці думки відображені в його

го творі “Пачаткові двері до християнської етики,” який починається подякою Всевишньому: “Дяка блаженному Богові, що потрібне зробив неважким, а важке непотрібним”. Майже всі дослідники життя й творчости Сквороди вважають цей твір за його символ віри. Цього аж ніяк не можна заперечити, бо й справді, в ньому ми маємо все з релігійного світогляду та внутрішньої релігії Сквороди.¹

а.) БОГ

“Безумний говорить в серці своїм: “Немає Бога!” —
Пс. 14.

Коли ми милуємося величним небом, зорями, коли нам приносить велику потіху земля, оздоблена горами, полями, морями, річками, зеленими килимами луків, коли наше око спочиває на різноманітних диких і домашніх звірах, а ухо прислухається до чарівних пташиних співів, то з глибини душі нашої лине хвала Творцеві неба й землі, яку так прекрасно висловив наш національний пророк і геніяльний поет Тарас Шевченко:

“І хочеться . . . Боже милий,
Як хочеться жити,
І любити твою правду,
І весь світ обняти.”

(“Ми восени такн похожі”.)

Факт існування світу є найкращий доказ існування Бога. В природі ми пізнаємо велич, красу, силу й мудрість Бога: “Небеса звіщають славу Божу і простір сповіщає про діла рук Його.” Відомий астроном і фізик Джеймс Джінс в книзі: “Таємничий всесвіт” пише: “Всесвіт, як видно, спляннував чистий математик . . . Всю історію про створення всесвіту можна розповісти докладно, точно й вичерпно в чотирьох словах: “Сказав Бог: “Повстань світе!” Тільки засліплення розумове спричиняє сліпоту духову і співець

¹ За основу своєї праці “Григорій Скворода — предтеча українського евангелізму”, автор так само взяв твір Сквороди “Початкові двері до християнської етики.” Щоб не утрудняти читача частими посиланнями на нього, подаю стисло його зміст: гл. гл. I — II “Про Бога”; гл. III—“Божественний Промисел”; гл. IV—“Про Премудрість”; гл. V — “Десятислов”; гл. гл. VI — X “Про віру, благочестя, закон, гріхи, щиросердість, обрядовщину та ін.”

Автор

псалмів констатує: “Безумний говорить в серці своїм: “Немає Бога!”

Сковорода в доступний, зрозумілий кожному, спосіб навчає про природу Бога, про природу, що в теології відома під назвою “іманентности й трансцендентальности Бога.” Іманентність Бога Сковорода означає так: є дві природи світу—видима й невидима. В невидимій природі він вбачає Бога: “Бог—природа, бо в такий спосіб ми означаємо і все, що родиться та існує в світовій машині, і ту скрізь суцю силу, яка все оживотворює; Бог—Любов, бо в розуміння любови ми вкладаємо розуміння єдності. Бог — це початок усього. Початком називаємо те, що не мало нічого перед собою, а що все родиться та вмирає. Початок і кінець це те саме, що Бог або Вічність.” Отже ідея—іманентности Бога у Сковорода зливається з поняттям єдності з природою, яку він розуміє як сукупність всього утвору, що керується встановленими Богом законом. “Видима природа — стверджує Сковорода — називається утвором, а невидима Богом. Ця невидима природа, чи то Бог, весь утвір пронизує й підтримує. Бог—скрізь завжди є й буде в усьому, він властивий світові закон, рушійна сила його розвитку.” Сковорода ототожнює Бога не з матеріальним світом, а з світом Господнім, він ототожнює Бога не з людиною тлінною, а з людиною нетлінною, вічною. З неперевершеною яскравістю він відобразив це в “Наркісі” так: “. . . Бог у плоті видимій нашій, нематеріальний в матеріальній, вічний у тлінній, єдиний в кожному з нас і цілий у всякому. Бог у плоті і плоть у Бозі, але не плоть Богом, ніжє Бог плоттю.” Отже Сковорода, на кардинальне питання “Що таке Бог?”, відповідає: “Найвища істота, що немає властивого собі імені. . . У стародавніх Бог називався: “Всесвітній Розум.” Для нього були різні назви: “Природа,” “Буття речей,” “Вічність,” “Час,” “Конечність,” “Доля”. У християн найважливіші його назви: “Дух,” “Господь,” “Цар,” “Отець,” “Розум,” “Істина.”

Життєдайним і животворчим джерелом, як було сказано вище, для релігійно-філософських думок Сковороди, для його творчості була Біблія. Це цілком зрозуміло. В Біблії ми маємо вічні принципи Божі в керуванні цілим світом, в цілеспрямовуванні людського життя. В Біблії Бог відкриває нам шляхи спасіння, шляхи Його діяння, що сягають

вічності. В Біблії відображене відкриття Бога про суд над гріхом і грішниками, про спасіння в Христі, Сині Божому, про пролиту ним пречисту кров за нас грішників, про воскресення Христа, його вознесення і другий прихід. З цими євангельськими істинами, які ведуть до пізнання правдивого Бога, Сковорода був докладно обізнаний, широко вірив в них. На запитання: “Що ж для людини найпотрібніше?” Сковорода відповідає: “Те, що найлегше. А що ж буде найлегше? Ой, друже мій! Усе трудне є й важке, і гірке, і лихе, і брехливе. А що ж буде легким? Те, друже мій, що потрібне. Що ж потрібне? Потрібне тільки єдине. Єдиного тільки тобі треба; єдине тільки і блага і легке, а решта—труд і болять. Що ж буде те єдине?—Бог!”

Сковорода широко вірив в існування Бога. Він свято поклонявся перед премудрістю Бога-Творця, перед його великою любов'ю і ласкою. “Не орю, ані сію, ані купую, ані воїнствую, — пирав Сковорода до свого приятеля М. Ковалінського, — відкидаю всяке життєве піклування. Що ж роблю? А це — завжди, благословляючи Господа, співаю воскресення його . . . Ах, друже мій! . . . сидячи вдома, ходячи шляхом, засипаючи та прокидаючись: приймай та обертай все у благо, задовольняйся тим, що є; щоб з тобою не трапилося, не ставай безумно проти Бога; завжди радуйся, за все дякуй, молися!”

Існування Бога Сковорода щільно пов'язував з вірою в Бога. “Вірити в Бога — говорить він — не значить вірити в його існування, а значить — цілком віддатися йому, жити за його законами”. Але для цього: “Треба пізнати Бога, а щоб пізнати Бога, треба пізнати самого себе. Поки людина не знає Бога в самому собі, годі шукати його в світі.”

В усьому своєму житті Сковорода покладав тільки на Бога, виявляючи глибоку й щирю віру й пошану до Всевишнього. Перебуваючи, вже перед смертю, у приятеля М. Ковалінського в Росії, Сковорода занедужав і, бажаючи вмерти тільки на батьківщині, почав просити відпустити його в “любиму Україну.” Погодившись його, не зовсім здорового, відпустити, Ковалінський запропонував йому взяти дещо на дорогу, на що він відповів: “Ах, друже мій! Невже я не здобув ще довір'я до Бога; Промисел його піклується про нас і дає все потрібне завчасно!” — і, обнявши приятеля, додав: “Можливо, що більше тебе вже не побачу! Пам'ятай

завжди в усіх пригодах твоїх в житті про те, про що ми часто говорили: світ і тьма, голова і хвіст, добро і зло, вічність і час.” . . .

Надзвичайно негативно ставився Сковорода до безбожництва. Людину без віри він вважав за “отруйного паразита в природі.” В “Украинском Вѣстникѣ” за 1817 р. Гес-де-Кальве описує повчальний, характерний і цікавий епізод. “Одного разу Г . . . , досить розумна й освічена людина, але атеїст, відважився поглузувати з Сковороди. “Шкода, — говорив він, — що ти, здобувши таку освіту, живеш як божевільний без цілі й користі для батьківщини!” ”Ваша правда, відповів філософ:—Я досі ще не зробив користі; але треба сказати — і ніякої шкоди! Але ви, пане, безбожництвом вашим вже багато зробили зла. Людина без віри це отруйний паразит в природі. Проте ховрашок, живучи самітно під землею, часом, з свого горбка, дивлячись на прекрасну природу, від радості висвистує, і до того нікого не коле.”

Виходячи з своїх поглядів на Бога, Сковорода висловлює не менш яскраві, переконливі й повчальні думки і про світ.

6.) СВІТ

“Все бо народжене від Бога світ перемагає; і ця перемога, що перемогла світ, віра наша. Хто це, що перемагає світ, як не той, хто вірує, що Ісус Син Божий.” — 1 Ів. 5:4-5.

Сказав Бог: “Повстань світе!” Світ . . . Яку велич відчуваєш, вимовляючи слово: “Світ!” Який глибокий зміст в цьому, такому привабливому й чарівному, слові. Безконечний синій небозвід, грізні водяні глибини, чудові повітряні простори, безмежні земельні килими, нарешті, як вінець творення — людина . . . Світ! Яка велич, мудрість, могутність і краса! І хочеться віддати хвалу голосно на повні груди:

“Господи, Боже мій, Ти вельми великий!” — Пс. 104:1.

Проте в цьому, так мудро й прекрасно створеному Богом світі, на нашій грішній землі, є чимало зла, яке намагається буквально затопити весь світ неправдою. Віками точиться боротьба між добром і злом, між правдою й неправдою. Найбільша сила світу полягає в захопленні всім матеріальним, в ідолопоклонстві, в грубому насильстві. Що,

як не насильство за часів Ноя привело світ до руїни? А хіба внаслідок ідолопоклонства не був знищений народ за часів пророка Іллі? Що, як не груба сила за часів Христа вкрила землю трупами? А хіба ми не бачимо, як на наших власних очах груба сила й ідолопоклонство ведуть сучасний світ до загибелі? . . . Так жорстоко світ діє проти людини. Любов людини до світу робить її рабом тіла, веде її до остаточної руїни. Проте Бог обіцяє людині перемогу над світом, вказуючи їй певний шлях для цього: “Хто це, що перемагає світ, як не той, хто вірує, що Ісус Син Божий.”

Часто в щоденному житті віруючі вважають, що все в матеріальному світі від диявола, а тому треба всього цуратися й уникати. Радіти й веселитися, на їх думку, гріх. Тіло треба пригнічувати і завжди пам'ятати про смерть. Таке твердження абсолютно безпідставне. Слово Боже навчає не цуратися світу, а підпорядковувати його правді Божій. Христос благав Всевишнього: “Не молю, щоб ти взяв їх із світу, а щоб зберіг від зла”—Єв. Ів. 17:15.

Своє вчення про світ Сковорода висвітлив у таких творах: “Наркіс,” “Асхань,” “Розмова названа Двоє,” “Ізраїльський змії,” “Розглагол про Стародавній Світ” та ін.

Світ — на думку Сковороди — має два начала: зовнішнє—матерію, внутрішнє—ідею. Духове начало панує над матеріальним. Ідея—це справжня дійсність, матеріальний світ —тільки тїнь відображення внутрішньої ідеї, щось мінливе й тлінне. Світ, в якому перебуває все народжене, Сковорода вважає за великий світ—“макрокосм,” який складається з незчисленних малих світів. У своїх релігійно-філософських поглядах на світ Сковорода звертає виняткову увагу на те, як повинна людина користатися благами світу, щоб не стати рабом тіла і тим самим не втратити “щастя в Бозі.” Думки про це Сковорода з великим захопленням і переконанням висловлює не тільки в проповідях та творах релігійного й художнього змісту, а навіть і в приватних листах до знайомих і приятелів. В одному з листів до свого колишнього приятеля п. Диського Сковорода пише: “Адже життя наше — то шлях безперервний. Світ цей — велике море для всіх нас, що пливемо. Він являє собою Океан. О! . . . Дуже небагатьом щастить його переплисти! На шляху цьому зустрічають кам'яні скелі й скельки. На островах сирени; у глибинах кити; в повітрі вітри; хвилювання скрізь; від каміння спотикання;

від сирен спокушування; від китів поглинання; від вітрів опір; від хвиль занурення. Адже кам'яні спокуси то невдачі. Сирени—облесливі друзі. Кити—запазушні пристрастей наших змії. Вітри розумій напасті. Хвилювання — мода й суєта життєва. Безперечно поглинули б раба молодшого Товію, якби на його шляху не був наставником Рафаїл!¹

Цього провідника роздобув йому батько його, а син знайшов у ньому Божу медицину, яка лікує не тіло, а серце.”

Роль людини у світі, як її розумів Сковорода, надзвичайно цікаво й образно висвітлена в його біографії, яку написав його щирий приятель М. Ковалинський. Одного разу харківський губернатор Щербінін, проїжджаючи в розкішній кареті, в оточенні гайдуків, побачив Сковороду, який сидів на тротуарі й проповідував. Губернатор надіслав до нього ад'ютанта. “Вас кличе до себе його превосходительство!” “Яке превосходительство?” “Пан губернатор.” “Скажіть йому, що ми не знайомі.” Ад'ютант цю відповідь передав губернаторові. Тоді губернатор надіслав ад'ютанта в друге. “Вас просить до себе Євдоким Олексієвич Щербінін!” “А! — відповів Сковорода:—про такого чув; говорять, добра людина й музикант!” І Сковорода підійшов до карети губернатора. Саме так почалося його знайомство з Щербініним.

Щоб привернути Сковороду на бік панівних верств, одного разу Щербінін запитав його: “Чесна людино, чого ти не візьмеш якоїнебудь посади?” Сковорода відповів: “Шановний добродію! Світ подібний до театру. Щоб грати в театрі з успіхом і похвалою, беруться ролі відповідно до здібностей. Дієва особа в театрі дістає похвалу не за визначну роль, а за добру гру взагалі. Я довго міркував над цим і, після витривалого випробування себе, побачив, що не можу представити в театрі світу ніякої особи вдалої, крім низької, простої, безпечної, самотньої. Я цю роль вибрав, взяв її та й задоволений.” “Але, друже мій! Може ти на щось інше здібний та тільки . . .” “Якби я відчув, — перебив його Сковорода, — сьогодні же, що можу рубати турків, то прив'язав би гусарську шаблю, і, натягнувши ківер, пішов би служити до війська. Проте ані кінь, ані свиня не зроблять цього тому, що не мають природи до цього” . . .

¹ Рафа — по-єврейськи медицина, Іл-Бог.

Гостро критикує Сковорода людей, які в гонитві за багатством і розкішним життям, дбають тільки про своє тіло, і, втративши “образ Божий”, забувають про душу, про совість свою. В пісні “Всякому городу нрав і права” він викриває життя “володарів світу,” виводячи яскраві образи людей тогочасного життя, людей без моральних основ, які в гонитві за принадами світу “втратили совість,” “не мають Бога в серці”. Один “безустанно стягає ґрунти”; це панівні верстви й духовенство, що захоплюють чужі землі. Другий— “для чинів кутки панські обтирає”; це — чиновник-кар’єрист, який прокладає собі життєву дорогу підлабузництвом. Шахрай—купець “при аршині все бреше”, юрист “укладає на свій смак право”, а поет прославляє багатих тузів “брехливими віршами.” У студентів “з диспутів пустошать голови,” поміщики “розводять закордонний скот”, в багатьох “дім шумить від гостей, як кабак”, і т. д. Виступаючи гостро проти розкішного й розпутного життя, проти тіла, проти всіх, хто вважає щастя людини тільки в матеріальних вигодах, в багатстві, забуваючи про душу, Сковорода підносить ідею совісті, “як чистий кришталъ”, закінчуючи пісню так:

“Смерте, страшна, замашная косо!
Ти не щадиш і царського волосся,
Ти не глядиш, де мужик, а де цар.
Все жереш так, як солому пожар.
Хто ж на її плює гостру сталь?
Той, чия совість—як чистий кришталъ”.

(Сад Божественних писень, “Пісня 10”)

Прекрасно висміяна гонитва колишньої козацької старшини за багатством, дворянськими привілеями і чинами в байці “Олениця і Кабан.” Зустрівшись з Кабаном, Олениця вітає його: “Здоровенькі були, пане Кабан!” Таке привітання дуже образило Кабана. Адже він тількищо дістав звання “барона”, довівши, що його предки були найблагородніші “бобри”. “Вибачте мені, ваше благородіє, — відповідає Олениця, — я не знала! Ми прості, міркуємо ми не по вбранню і не по словах, а по ділу. Ви так само, як і колись, риете землю і ломаєте тини. Дай, Боже, вам бути і конем”.

З не меншою гостротою висміює Сковорода в байці “Голова і Тулуб” людей, які вважають за найкращу честь, що ґрунтується на розкоші. Розкішно виряджений Тулуб вихвалється своїм життям перед Головою. Глянувши з

презирством на нього, Голова відповідає: “Слухайно, дурню! Якщо може вміститися розум у твоєму череві, то вважай, що це робиться не через велику твою гідність, а тому, що ти не можеш обійтись таким малим, як я”.

Так, світ жахливий, сповнений зла, неймовірних людських страждань. Його приваблювання підступні, а шляхи зрадливі. І не дивно, що людина світу, яка не вірить в Бога й не визнає безсмертного життя, часто прокладає не тільки світ з його лихом, а навіть день свого народження. Проте, вряд чи хто зможе заперечити, що людині, яка вірить в Бога і в майбутнє вічне життя, світ сприяє морально вдосконалюватися, щасливо й доцільно існувати. Віруюча людина вміє відкинути все, що затемняє для неї волю небесного Отця, яку вона виконує в Христі, бо: “Так бо полюбив Бог світ, що сина свого єдинородного дав, щоб кожний, хто увірує в Нього, не загинув, а мав життя вічне”—Єв. Ів. 3:16.

Виходячи з таких настановлень про світ, Сковорода приходиться до висновку, що людині: “Єдиного тільки треба; єдине тільки блага і легке, а усе решта труд і більість. Щож буде те єдине?—Бог! Весь утвір—це рухлядь, замішка, січка, лом, нісенітниця, помий і плоть та плутанина. А те, що любе та потрібне, є єдине скрізь і завжди. Це єдине всією долонею своєю та й порох плоти твоєї тримає . . . Дякуємо блаженному Богові, що все нас оминає, все те, що для нас трудне, крім того, що потрібне, любе, єдине, яке є скрізь і завжди . . . Багато тілесних конечних потреб чекають на тебе. Але не в цьому щастя, бо серце твоє потребує єдиного і в цьому єдиному Бог і щастя. Це єдине недалеко, близьенько: у серці і в душі твоїй”.

На тлі прекрасного, але грішного світу, в якому точиться жорстока боротьба між добром і злом, Сковорода вводить образ людини, надаючи їй виняткової ваги.

в.) ЛЮДИНА

“Що бо за користь людині, хоч би світ весь здобула, а занастила душу свою?” — Єв. Мат. 16:26.

Докладне вчення Сковороди про людину, про пізнання себе самого в основному ми маємо в його діалогах: “Наркіс” і “Асхань.” Звичайно і в інших своїх творах він гово-

рить про це. Людину Сковорода не уявляв тільки як видиму істоту. Сковорода вважав, що в людині існує зовнішня й внутрішня людина. Зовнішня людина—це тілнна, внутрішня—Божа, нетлінна, творча, небесна, вічна.

“Людина — на думку Сковорода — це маленький світ і так тяжко пізнати її міць, як тяжко у всесвітній машині найти основу”. Його творчість і вчення пройняті великою любов’ю до людини. Сковорода вважав, що найважливіше в житті людини духове, бо “Тіло людини розпадається, але дух, що живе в ній — вічний. Отже людина, яка живе життям духа, має життя вічне. Те, що люди називають смертю, не являє собою знищення життя, а тільки перемену форми життя, перехід до нового життя”.

Прихильники тільки всього матеріяльного твердять, що ніякої душі немає, що, мовляв, все це людські вигадки. Це цілком зрозуміло. Без душі людині легше грішити. Для людини, яка відкидає душу, немає потойбічного життя, а значить немає і наслідків гріха. Таке твердження являє собою грубий егоїзм, протест проти живого Бога. Про таких людей у Св. Письмі сказано: “Вони сповнені всякої неправди, перелюбу, лукавства, зажерливости, злоби, заздроси, вбивства, сварні, підступу, лихих звичаїв, осудників, покліпників, богоненавидників, хвастунів, видумщиків лихого, батькам непокірних, нерозумних, ламателів умови, нелюбовних, неблагальних, немилостивих.” — Ап. Павло до Римлян 1:29-31.

“В гонитві за насолодою тіла — проповідував Сковорода — люди забувають про свою душу. Тимчасом з усіх благ, що ними Бог обдарував людину, душа найцінніше і найневід’ємніше добро”. Тут ми маємо незаперечний доказ того, як по євангельському розумів Сковорода душу: “Що бо за користь людині, хоч би світ весь здобула, а занапастила душу свою.”

Часто віруючі люди вважають не тільки матеріяльний світ, а навіть і тіло, за зло. Визнаючи в людині за найважливіше духове, Сковорода навчав і власним прикладом свого життя показував, якою повинна бути людина, щоб не стати рабом тіла і, отже, не втратити “щастя в Бозі.” Тіло Сковорода не вважав за зло, а тільки не визнавав його за єдину й безперечну реальність. Його життєве гасло — “Пізнай себе самого і морально вдосконалюйся” яскраво

відбиває в собі настанову Св. Письма: “Хіба не знаєте, що тіло ваше храм Духа, і ви не свої? Ви бо куплені ціною, тим прославляйте Бога в тілі вашому і в дусі вашому; вони Божі” — I ап. Павла до Коринтян 6:19-20. Сковорода матерії не відкидав, але матеріялізму не визнавав. В матеріялізмі він вбачав порушення третьої Мойсеевої заповіді, про що досить ясно сказано в “Початкових дверях до християнської етики:” “Уважай же насамперед: не впади у рів безумства, ніби на світі немає нічого, крім видимого, і ніби ім’я це (Бог) пuste є.”

Жити по-християнському, справедливо це не значить змінити своє зовнішнє поведження. Це значить змінити свою природу, відновити своє серце, вселивши в нього Христа, який каже: “Ось стою під дверима і стукаю; коли хто почує мій голос і відчинить двері, то ввійду до нього, і вечерятиму з ним, а він зо мною.” — Відкр. 3:20. Таке відновлення серця, тобто народження згори, від Бога, перероджує не тільки душу людини, а ціле її життя. Це є духовий чин Божий і людський розум не може цього збагнути, бо: “Дух, де хоче дише, голос його чуем, та не знаєм, звідки виходить і куди йде; так усякий народжений від Духа” — Єв. Ів. 3:8. Про таке відновлення серця благав цар Давид: “Створи мені, Боже, чисте серце, і віднови в мені духа сильного” — Пс. 51:10.

За глибину всієї душі Сковорода вважав серце: “Глибоке серце зрозуміле тільки одному Богові, це не що інше, як необмежена безодня наших думок, просто сказати, душа це є справжня істота й суща справжність і сама есенція і наше зерно і наша міць, в ній тільки міститься рідне буття й наше життя, а без неї ми — мертва тїнь.” Розуміння серця у Сковороди так само тісно пов’язане з євангельською наукою, що серце — джерело життя. Ісус Христос говорить: “Немає нічого назовні людини, що ввійшовши в неї, могло б опоганити її; а що виходить з неї, те поганить людину. З середини бо, з людського серця виходять лихі думки, розпуста, крадіж, душогубства, перелюби, здріства, лукавства, підступ, безстыдства, лукаве око, хула, гордощі, дуросщі. Усе це лихе з середини виходить і поганить людину”. — Єв. Мат. 15:17-20.

Надзвичайно цікаві й повчальні думки про серце й

душу людини висловлює Сковорода в листі до одного з своїх приятелів. Ось що він пише:

“З Гусинської¹ пустині, 1779 р., лютого 19.

“Любий добродію, Артеме Дорофійовичу, радуйтеся й веселіться! Ангел мій хранитель нині зо мною веселиться пустинею: я для неї народжений. Старість, убозтво, смирення, безпечність, незлоблівість живуть зо мною в ній. Я їх люблю і вони мене. А що роблю в пустині? Не питайте. Хтось недавно про мене запитував: скажіть мені, що він там робить? Якби я в пустині від тілесних хвороб лікувався, або стеріг бджіл, або кравцював, чи ловив звірів, тоді б здавалося їм, що Сковорода зайнятий ділом. А без цього думають, що я гуляща людина, і не без причини дивуються. Правда, що неробство тяжче від гір кавказьких. Та хіба тільки й діла для людини: продавати, купувати, женитися, зазіхати, воювати, тягатися, кравцювати, будуватися, ловити звірів? Чи для цього наше серце безмірне завжди? Так ось зараз же видно бідності нашої причини: ми, затопивши все наше серце в здобуття світу і в море тілесних потреб, не маємо часу заглянути в себе, очистити й полікувати добродійку тіла нашого, душу нашу. Забули ми про себе, турбуючись день і ніч про єдине, про наше невірне тільки.

Похожі ми до франта, що піклується про чобіт, а не про ногу, про красні кутки, а не про пироги, про золоті гаманці, а не про гроші. Яка ж нам звідси марнота й втрата? Чи ж не в усьому ми в достатках? Точно, в усьому і у всякому добрі тілесному; зовсім віз, як у приказці, крім колес — однієї тільки душі нашої не маємо. Правда, є у нас і душа, але така як у подагрика ноги. Вона в нас розслаблена, сумна, норовиста, боязлива, заздрісна, зажерлива, нічим не задоволена, сама на себе сердита, худа, бліда, немов як пацієнт з лікарні. яких так часто живими ховають з наказу. Така душа, якщо в оксамит одяглася, чи не гріб для неї оксамитний? Якщо в світлих чертогах бенкетує, чи не пекло для неї? Якщо весь світ її вихваляє портретами й піснями, тобто гімнами величає, чи не жалібні для неї такі пророчі слова:

“В тайні розплачється душа моя” (Єремія).

Якщо сама тайна, тобто самий центр душі знеможеться

---

¹ Так називав Сковорода с. Гусинки, Ізюмської округи (Харківщина), де жив його приятель А. Ю. Сошальський, і в якого він часто гостював.

і болить, то хто або що звеселить її? Ах, добродію мій і любий приятелю! Пливить морем і спрямовуйте очі на пристань. Не забудьте себе серед достатків ваших, пам'ятаючи: “Не самим хлібом житиме людина.” Саме про цей ангельський хліб день і ніч піклується Сковорода. Він любить цей рід млинців над усе. Дав би по одному і всьому Ізраїлю, якби був Давидом. Як пишеться в книгах Царств: але й для себе скудно. Ось що він робить, перебуваючи в пустині.”

“Душа людська, — говорить Сковорода, — яка не віддана своєму природному ділу, мертва, подібна до каламутної й смердячої води . . . Сродна праця — це найсолодша в світі річ. Що може бути гіршого, як плавати в багатствах й смертельно мучитися без сродної праці?.. Немає нічого радіснішого, як життя, згідне з природою. Тоді солодкі і фізична праця і терпіння тіла”. Ідею сродної праці, тобто праці, яка відповідає нахилам і здібностям людини, Сковорода блискуче відобразив в байці “Бджола і Шершень”. “Скажи мені, бджоло, чого ти така дурна. Ти ж знаєш, що плоди твоєї праці не так тобі, як людям корисні, а тобі часто шкодять, приносячи замість нагороди смерть. А все одно ви не перестаєте збирати мед. Багато у вас голів, але всі без мозку. Видно, що ви без толку закохалися в мед”. “Великий ти дурень, пане совітнику, — відповідає бджола. — Мед любить їсти і ведмідь та й шершень теж лукаво його дістає. І ми могли б мед красти, як іноді наша братія і робить, якби любили тільки їсти його. Але для нас незрівняна більша радість збирати мед, ніж їсти. Ми до цього народилися і не перестанемо це робити, поки не вмиремо. А без цього жити і досхочу мед їсти для нас все одно, що смерть”. В образі “Шершня” ми маємо людей, що живуть з чужого, народжені для того, щоб тільки їсти та пити, людей, які суть життя вимірюють багатством, а нужду вважають за власний засіб для збагачення. “Бджола” — це людина, яка працює в сродному ділі для блага всіх.

Сучасне людство, коли війни з найновішою технікою обіцяють перетворити материки на пустині, з запаморочливою швидкістю наближається до краю безодні. “Се ж відай, що в останні дні настануть часі люті. Будуть бо люди самолюбці, срібллюбці, пишні, горді, хулители, батькам непокірні, невдячні, безбожні, нелюбовні, непримир-

ливі, осудливі, нестримні, люті, вороги добра, зрадники, напасники, горді, що люблять більше розкоші, ніж Бога, мають образ благочестя, сили ж його відчурались. І ти від таких відвертайся.” — II пос. Тим. 3:1-5.

Щоб людство остаточно не потрапило в безодню, Сковорода висловлює на основі євангельської науки, надзвичайно **взнесли думки**, такі актуальні й для наших часів.

Людина повинна прямувати до цілеспрямованого буття й високоякісного існування. Для цього, на думку Сковороди, — наука й духове життя повинні бути щільно пов'язані. “Що більше ми працюємо для науки, — говорить Сковорода, — тим більше відчуваємо голод і жадання. Найголовніше — підпорядкувати науку духовому життю. Матеріальні достатки, вдосконалення в науці непогані речі. Але все це повинно становити цілість у поєднанні з внутрішнім життям, бо ніщо людині не дасть щастя, як самопізнання, внутрішнє життя”.

Для людини, що шукає істини, — на думку Сковороди — “пізнати себе,” це єдиний, правдивий і можливий шлях для цього. Пізнання себе це основа—основ пізнати, зовнішній світ. “Якщо у себе всередині ми не відшукаємо міри, то чим виміряти можемо небо, землю і моря? А не вимірявши перше себе, що за користь знати міру в інших утворах? Та й чи можливо?”

Щоб пізнати закони світу, треба насамперед, як твердив Сковорода, “пізнати себе самого”. Хто пізнає себе, той пізнає Бога, бо “справжня людина і Бог це те саме”, але людина внутрішня, тобто наша душа, людина “нетлінна, вічна, божественна ідея людини, яка міститься в Бозі”. Пізнання самого себе в душі Сковороди було джерелом любови, щастя, спокою, служіння добрим ділам, служіння Богові, батьківщині й людям. З глибини його душі линули такі невмирущі думки: “Царство Боже в середині нас”, “Найпотрібніше тобі знайдеш сам у собі”, “Усіх наук насіння в середині людини приховані самі в собі” і т. д.

Часто доводиться спостерігати як тяжко будувати життя на такій хиткій основі, як щастя від багатства, тоді як серце порожнє. Ненадійна й хитка основа, коли будують життя на піску людських поглядів, понять і плянів. Тільки прийнявши в життя і в серце Спасителя Господа Бога нашого ми зможемо мати міцну основу для існування, бо Христос

— вічна скеля і надійна основа. Саме про це все своє життя проповідував, до цього й закликав Сковорода: “Перенеси свій будинок на твердий ґрунт, яким є життя в Бозі”. І тут же підкреслював, що “Мета людського життя полягає в досягненні найвищих чеснот. Прагнучи до такого досягнення, ми не повинні ставити собі жодних перешкод.”

Беручи в основу всі свої релігійно-філософські думки про Бога, світ і людину, Сковорода, як кінцевий акорд, робить відповідні висновки про суть щастя.

г.) ЩАСТЯ

“Блаженні чисті серцем, бо вони побачать Бога”. —
Єв. Мат. 5:8.

Всі ми люди грішні, всі ми нещасливі. Проте в душі кожної людини, навіть придушеної тяжкими умовами життя, живе невмируща туга за щастям. Ця туга вічно жене людину шукати щастя, хоч би це вело її на очевидну загибель. Як часто доводиться в щоденному житті чути зітхання: “О, щастя, жадане щастя! Доки тебе шукати? Хто тебе знайшов?” Як часто доводиться спостерігати, що людина ось-ось без міри буде щаслива. Раптом сталася якась дрібниця і все зникло, залишається знову тільки мріяти про щастя. Чому це так? Сковорода дає на це досить вичерпну відповідь: “Люди шукають щастя в багатстві, насолоді та славі. Але одне, друге й третє дають нам тільки смуток, доводять до розчарування в житті, не даючи правдивого щастя. Гонитва за багатством та почестями вносить в життя людей ворожнечу, а тому віддаляє їх від щастя”.

“Немає солодшого для людини і немає потрібнішого, як щастя: немає ж нічого й легшого від цього. Дякуємо блаженному Богові”, — констатує Сковорода і, поставивши питання: “Чи бажаєш ти бути нині щасливим?”, відповідає: “Не шукай щастя за морем, не проси його від людини, не мандруй по планетах, не волочись по палатах, не плазуй по кулі земній, не тиняйся по Єрусалимах . . . За золото можеш купити село, річ трудну, як предмети повсякденного вжитку, а щастя, як потрібна конечність, скрізь і завжди даром дається. Повітря і сонце усе з тобою, скрізь і даром; усе ж те, що тікає від тебе геть, знай, що воно чуже тобі і не уважай за твое; усе те бічне і зайве. Який же тобі з

того клопіт? Тим воно і трудне. Ніколи б воно не розлучалось з тобою, коли б було кінцевим”... Все це, на думку Сковороди, віддаляє людину від правдивого щастя, бо: “Щастя в серці, серце в любові, любов же в законі Вічного... Властиве щастя не у визначному уряді, ні в тілесних талантах, ні в прекрасному краї, ні в славному віці, ні у високих науках, ні в багатих достатках. Воно скрізь і ніде. Воно подібне до соняшного проміння. Щоб бути щасливим, треба це проміння пропустити в свою душу . . . Воно живе у внутрішньому спокою нашого серця, а спокій у згоді з Богом”.

Людина власним розумом і працею повинна добиватися щастя, поклавшись на “волю Божу”. Але для цього треба мати чисту совість, відчувати любов до ближнього, тобто “пізнати себе самого”. “Пізнання себе — говорить Сковорода — полягає не в тому, щоб пізнати до найменших дрібниць своє тіло, а в тому, щоб пізнати свій дух, який панує над тілом”, бо “. . . коли дух у людини веселий, думки спокійні, серце мирне, то все ясне, щасливе, блаженне”. Ці думки не розходилися з життям Сковороди. Оселившись одного разу на пасіці у свого приятеля Сошальського, в селі Гусинки, серед чарівної і тихої, спокійної і славної природи, Сковорода писав до Ковалинського: “Багато дехто говорить, що робить в житті Сковорода, чим він розважається? Я радію, а радощі цвіт людського життя!”

З усього сказаного випливає висновок: щоб бути щасливим, треба увірувати в Господа нашого Спаси, вселити його в своє серце, тоді воно стане чистим, “а чисті серцем Бога побачать”. Саме це є правдиве щастя.

Життя, творчість і діяльність Сковороди служать найкращим доказом того, що в його особі ми маємо не тільки великого українського мислителя, письменника й народного філософа, а також величну постать предтечі українського евангелізму.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

СКОВОРОДА — ПРЕДТЕЧА УКРАЇНСЬКОГО ЄВАНГЕЛІЗМУ

“Зверніть з ваших злих доріг та додержуйте заповіді мої” — 2 Царів 17:13.

Винятково багатогранне і кришталево - чисте життя Сквороди переконує нас в тому, що в його особі ми маємо одного з найкультурніших і найбагородніших свого часу представників українського народу. Як великий син України і глибокий патріот, Скворода все своє життя, творчість і діяльність присвятив служінню Богові, батьківщині і своєму народові.

Скворода ні на хвилину, в повному розумінні цього слова, не відривався від пня свого народу, від рідного ґрунту, кидаючи рясно на нього зерна добра й правди та євангельської моралі. Його вчення ніколи не розходилося з його особистим життям. Відомий мемуарист Луб'янський стверджує це так: “Не зібрав він ні золота, ні срібла, але не для того приймали його під свою стріху прості люди . . . Люди любили його як свого рідного. Він їм давав усе, що мав: поради, застереження, навчання, приятельські докори за незгоду, п'янство тощо”.

“У простій свиті, з торбинкою за плечима, з сопілкою за поясом і палицею в руках ходив Скворода по селах, учив народ старовинним українським стилем” — так характеризують майже всі дослідники життя й творчості цього самородного мандрівного філософа, великого учителя євангельських істин. І справді, він навчав скрізь: по селах, по хатах, під церквою, на ярмарках і особливо на лоні природи:

“Не піду в город багатий. Я буду на полях жить,
Буду вік мій коротати, де так тихо час біжить.
О діброво! О зелена! О, мати моя рідна!
В тобі життя звеселання, в тобі шана й тишина.”

(Сад Божественних пісень, “Пісня 12”)

Прожив Сковорода самотно, не був аскетом, любив природу й музику. В своєму житті він мав дві дороги: або залишитися православним, і, маючи блискуче становище у світі, додержуватися обрядів і ритуалів, тобто обдурювати Господа Бога, людей і себе самого, чого він не хотів і не міг робити, будучи винятково—шляхетною людиною, або нести в маси благовістя про пізнання правдивого Бога на основі євангелії. Втративши віру до православ'я, Сковорода приймає на себе аж до звичайнісінької одежі образ простої людини і, несучи в своєму гарячому християнському серці глибоку віру до Бога, безмежну любов до батьківщини і ближнього, кидає в майбутність українського народу зерно євангельської віри. Робить він це саме тоді, коли панівні верстви й вище духовенство простий люд вважали за робочу худобу, за джерело наживи, коли в Україні, яку він так палко любив, відбувалося жахливе закріпачення селянства, запроваджувався страхітливий кріпосницький лад. Православ'я, прикриваючись “вірою в Бога й Христа”, підтримувало й благословляло цей лад. За це Шевченко, немов старозавітний пророк, картає православ'я своїм вогненим словом Христової правди:

“Храми, каплиці, і ікони,
І ставники, і міри дим,
І перед образом твоїм
Неутомленні поклони
За кражу, за війну, за кров, —
Щоб братню кров пролити просять,
І потім в дар тобі приносять
З пожегу вкрадений покров”.

(“Кавказ”)

У своїх працях Сковорода подає чимало понять про Бога. Людині, що не має теологічної освіти, деякі з цих понять дуже важко зрозуміти. Проте всі вони ведуть до усвідомлення Бога в євангельському розумінні: “У Почині було Слово, і Слово було в Бога, і Бог було Слово. Воно було в починні у Бога. Все Ним сталося; і без Нього не сталося ніщо, що сталося. У Ньому життя було: і життя було світлом людям”—Єв. Ів. 1:1-4. Розуміння Бога по-євангельськи Сковорода докладно висвітлив у своєму творі “Ізраїльський змій”, в якому він пише про “Початок”. Тут Сковорода навчає, що матеріальний світ нескінченний, що всякий кінець є початок чогось нового, а всякий початок кінець чогось по-

переднього. Подавши образний приклад, що з появою (початок) курчати знищується (кінець) яйце, Сковорода стверджує: “. . . жодне створіння не може бути ні справжнім Початком, ні справжнім Кінцем. І тим і другим може бути тільки Бог; Початок і Кінець у цьому розумінні є теж Вічність.” “У Почині, тобто в Бозі, було Слово” . . . — так розумів і так навчав Сковорода про існування Бога. В цьому саме й полягає велич Сковороди як предтечі українського евангелізму.

У своєму філософському житті Сковорода великої ваги надає людині, звертається до її розуму, високо підносячи гасло боротьби проти релігійного світогляду, заснованому на мертвій церковній схоластиці¹. Він жорстоко й гостро критикує офіційну догматично-обрядову релігію з її догмами і різними безглуздими церемоніями. “Церемонія — твердив Сковорода — сама по собі не має значення. Скільки століть мудруете в церемоніях, а які наслідки цього, крім самих розколів, забобонів та лицемірства? Ледачі ховалися в наготі своїй під цим листям. Дурні побудували на тині цій своє блаженство. Нерозумні ревнителі спородили розкольніцькі чвари, мешканці всесвіту зруйнували храм Божий самою брехнею, своєю незгодою, бажаючи встановити те, чого Бог ніколи не бажав, тобто, щоб по всіх кінцях землі церемонії були пошиті на одну мірку та одну форму . . . Киньте це все. Беріться просто за суд, милість і за істину . . . Є такі, що з дитинства почали Біблію, на ній і постаріли, не заперечуючи його ім'я Боже. Хрест Його завжди: на грудях, на губах, на одягу, на стінах, на стравах, на церемоніях. Але яка користь з цього? Святе Письмо, ось лихтар, що горить Божим світлом для нас мандрівників”

Ось як висловлюється Сковорода в діялозі “Брань архістратига Михайла з сатаною” про обрядовщину й ритуали: “П'ятериця чоловіків бреде в довгезних опанчах — на п'ять ліктів хвіст волочиться. На головах каптури, в руках не палиці, а дреколіє. На шиї у кожного дзвін з шнуром. Торбами, книгами і іконами обвішані. Ледве—ледве плентаються, мов воли, що везуть парафіяльний дзвін. Горе їм, горе! Се лицеміри, мавпи правдивої святости! Вони довго

¹ Схоластика — всяке відірване від життя безплідне розумування, буквоїдство, начитництво, оперування загальними поняттями і умовиводами без фактів і життєвої практики.

моляться в костелах¹, без перестанку псалтир шкрабуть, плентаються на богомілля по Єрусалимах. З обличчя вони святі та божі, серцем від усіх беззаконні і грошолюби, честолюби, ласуни, облесні, сводники, немилосердні, нетихомирні. В їх торбах пісок іорданський з грощима” . . .

Або:

“Ризо ризо, як мало кого ти зробила преподобним, як багатьох зробила окаяним! Світ ловить людей різними сітьми, накриваючи їх багатствами, гонорами, славою, приятелями, знайомствами, протекціями, зисками, успіхами, святощею—всіх найгірша отся остання! Блаженний той, хто святість серця, себто щастя своє заховав не в ризи, а в волі Божій”.

Бог—Дух і Йому треба поклонитися духом і правдою—така основа—основ євангельської віри. Євангельська віра відкидає всякі таємничі молитиви, “святую” воду, кропило, кадило і таке інше, бо все це являє собою відродження в поклонінні Богові поганського ритуалу, тобто богохульства, яке веде до матеріялізації релігії, коли зовнішність—ритуал переважає духовість, коли намальоване, позолочене дерево, таємничі слова священника заступають силу слова Божого.

Євангельська віра не визнає обрядів, ритуалів—цього страхітливого ідолопоклонства. Євангельська віра визнає тільки Христа за голову церкви, який створив її для людства, вмер за неї в жахливих муках і воскрес для неї. Євангельська віра відкидає яких би то не було посередників між Богом і людиною, бо в першому посланні ап. Павла до Тимофія ясно сказано: “Один Бог і один посередник між Богом і людьми, чоловік Ісус Христос.”—1 Тим. 2:5. Євангельські істини становлять основу євангельської віри. Отже євангельська церква навчає віруючих поклонитися Богові духом і правдою. Поклоніння Богові—це покора перед Богом, відчуваючи його святість, зверхність. Ап. Павло говорить: “Блаженний і єдиний, сильний Цар над царями і Пан над панами; один, що має безсмертя й живе в світлі неприступному, якого не бачив ніхто з людей і бачити не може; Йому честь і держава вічна”—1 Тим. 6:15-16. Поклоніння Богові—це глибоке шанування Бога, страх Божий, але не

¹ Сковорода мав на увазі не тільки костели, а також і церкви.

страх, що паралізує, нищить тіло, а страх, сповнений безмежної любови й подяки. Поклоніння Богові — це наближення до Бога духово, як про це навчає слово Боже: “Дух-Бог, і хто поклоняється Йому, духом і правдою повинен поклонитися” — Єв. Ів. 4:24.

“Богопоклоніння — стверджує Сковорода — це одно, а церемонії щось інше. Вся сила десяти заповідей втілена в одному слові — любов. Любов — це вічний союз між Богом і людиною. Це той вогонь невидимий, яким серце розпалюється до Божого слова, чи то волі, а тому вона й сама є Бог. Ця Божественна любов має на собі зовнішні види чи ознаки; вони називаються церемонією, обрядом, чи то виглядом благочестя. Церемонія біля благочестя це те саме, що біля овочів листя, що на зернах лущина, що при побажаннях компліменти. Коли ж ця машкара позбавлена своєї сили, тоді залишається лицемерний обман, а людина гробом розмальованим. А церемонія це все те, що може відправляти нещасливий бездільник”.

Визнаючи, що Бог — Любов, Сковорода закликає: “Присвяти своє серце нелицемірній любові. Тоді відразу замкнеться в тобі безодня безаконня . . . Бог, Боже Слово, до Його слова Любов — все це одно. Серце, розпалене цим триособовим вогнем, ніколи не чинить гріха тому, що недоброго насіння, чи то замірів, не може мати”.

“Ми — констатує Сковорода, — зміряли землю, повітря, небеса, занепокоїли нутро землі для металів, розмежували планети, дошукались гір, рік, міст на місяці, знайшли незчисленне множество невідомих світів, будуємо незрозумілі машини, засипаємо безодні, повертатемо назад і притягаємо водні течії, робимо щодня нові досвіди. А чи ж ми задоволені? Безперечно ні. І тільки тому, що духові потреби наші не задоволені.” І справді, радіючи з матеріяльних осягнень, ми часто забуваємо відвести в нашому серці почесне місце Тому, Хто, крім матеріяльних благ, дає людині, яка увірує в Нього, найвищий дар—вічне життя. “Віра—говорить Сковорода, — це око прозорливе, серце чисте, уста відкриті. Вона єдина бачить світло, що світить у стихійній пітьмі. Бачить, любить та віщує прихід Його. Віра всю цю тінь, що проминає (світ дочасний), як воду непостійну, переходить... Чого досягти не можемо—не пробуємо, тоді все нам здавати-

меться простим і нескладним. Часто дрібниць не розуміємо найдрібніших. А людина—це невеличкий світ, і важко пізнати її міць, як важко у всесвітній машині найти основу. Закам'яніла наша нечулисть та закоренілий смак — причина наших злиднів. Розкладай перед сліпцем усе, що хочеш, але все те для нього нічого не варте. Він може доторкнутися, але без дотику, нічого не розуміє. Ця ж віра неминуче зв'язана з любов'ю, в якій полягає ґрунт всієї моралі. Грубе тілесне міркування перешкоджає цій любові, а віра дозволяє йому глянути в це блаженство вічності, немов у далековидіння. Їй дає допомогу і надія, яка стримує серце при цій його думці”.

Євангельська віра — це віра в Господа Ісуса Христа, як вічного Сина Божого, єдиного посередника між Богом і людьми, який для нашого спасіння став Богочоловіком і, щоб звільнити людство від гріха, зазнав в нелюдських муках страшної смерті на хресті, воскрес з мертвих, вознісся на небо і прийде вдруге у великій славі судити світ. Вічно живущий Христос своєю перемогою над смертю відкрив для кожного, хто прийме його в своє серце, величне й блаженне життя з Богом. “Тільки на Бога вповає тихо душа моя.” — Пс. 62:1, бо:

“Мое спасіння у Христі,
В його крові та чесноті.
Вся людська сила — марнота,
Одна надія — на Христа.
Христос є скелею людства, —
Весь інший ґрунт — трясовина!”

(Кн. Хв. ч. 130)

В житті первісних християн ми маємо страхітливі, сповнені нелюдських мук і страждань, картини. Вогнем, залізом, звірячими способами примушували володарі Римської Імперії майже протягом трьох століть зректися Христа. Тимчасом віруючі — чоловіки, жінки, діти, вчені, невчені без будьяких нарікань, воліли муки, смерть краще ніж зрадити Христа. Віра в Христа первісних християн була непохитна. Сила її полягала в тому, що Господь завжди був з ними, полегшував їм ці муки: “Ось я з вами в усі дні, до кінця світу” — були останні слова Господа перед вшестям на небо. Присутність Христа надавала боротьбі первісних християн надлюдських сил. Надає вона й тепер

всім, хто бореться за торжество правди, світла й волі. Чому це так? На це ми маємо науково обгрунтовану відповідь у проповіді пастора М. Фесенка: “Народження Богочоловіка”.¹

“ . . . Бог стався людиною, незрівняне чудо, подія, що сягнула найглухіших закутків світу. Подія ця змінила весь курс людської історії і з того часу весь цивілізований світ поділяє історію людства до Христа й по Христі. Що є причиною, що весь видимий і невидимий світ приділяв і приділяє Йому таку увагу? Христос не водив армій і не завоював царств, він не писав книжок чи музичних мелодій, він не мав великих рахунків у банку або посілостей, так само він не будував імперій, він був з бідної родини, родився в стайні серед скотини, гною. І все ж Він змінив світ і людство визнало цей факт, хоч Його самого розп’яли на дереві. Що саме було в Ньому, що піднесло Його понад усі віки, раси, людські кляси й змагання? Нема народу й стану, що серед них Христос не мав би своїх учнів. Що об’єднує їх? В чому тайна? Тільки Бог міг осягнути те, що зробив Христос, і це є дійсно тайна, тайна Його втілення, бо Христос: . . . “бувши в образі Божому, не вважав хижачством бути рівним Богу, тільки ж умалив себе, прийнявши вид слуги, бувши в подобі людини і здавшись видом, яко людина, принизив себе, бувши слуханням аж до смерти, смерти ж хресної”. — Фил. 2:6, 8.

Ісус Христос, випивши до дна чашу нелюдських страждань, як Богочоловік, здобув своєю пречистою кров’ю людству спасіння. Христос як Богочоловік промовляє майже з кожної сторінки історії людства. В одній з своїх праць д-р П. Ріхтер пише: “Христос, будучи найсвятішим серед могоутніх, і наймогутнішим серед святих, підняв своєю пробитою рукою імперії з їх петель, звернув потік віків з їх русла і тепер керує майбутністю”.

Все це говорить за те, що на пекуче питання кожної людини — “Що робити, щоб спастися?”, ми маємо докладну відповідь у Св. Письмі: “Віруй в Господа Ісуса Христа, то спасешся ти і дім твій” — Діян. ап. 16:30-31.

Думки Сковороди про значення, яке має віра в Ісуса Христа в житті кожної людини, пройняті євангельськими

¹ “Збірник проповідей”, 1954, ст. 138, Торонто, Онт.

істинами і співзвучні з вченням євангельської віри наших часів про Ісуса, Сина Божого. “Цей найчистіший, — говорить Скворода, — всесвітній, усім вікам і народам загальний Розум (Бог) вилив нам, як джерело, усі мудрощі та способи для життя. Та нічим йому так не завдячний жодний народ, як тим, що Він дав нам Свою найвищу Премудрість з Його природним портретом і печаттю . . . Премудрість — це душа, користь і краса в усіх наших справах. Без неї все мертво й гидке. Народжуємося ми всі без неї, але для неї . . . Премудрість — це чудове лице Боже, яким Він, з часом відбиваючись в нашій душі, робить нас з диких та поганих монстрів, чи то страховищ, людьми, тобто істотами здатними до співдружби та співжиття; робить нас добрими, стриманими, великодушними та справедливими . . . Премудрість відрізняє нас від звірів милосердям і справедливістю, а від худоби стриманням і розумом; і це ніщо інше, як найблаженніше Боже лице, тайно змальоване в серці людини, сила й правило усіх наших вчинків . . . Коли ця Премудрість вселиться в серці, тоді буває в душі непорочність і щирість, наче якийсь райський дух, що тягне до братерства. Тоді наше серце стає чистим джерелом добродійности, що невимовно веселить душу, і тоді ми стаємо дійсними душею й тілом людьми . . . Ця Премудрість з’явилася у вигляді людини, ставши Богочоловіком . . . Яким способом ця Божа Премудрість народилася від Отця без матері, і від діви без батька, як це вона воскресла і знову до свого Отця вознеслася — прошу не цікався. Почувай себе як в театрі, вдовольняйся тим, що бачиш, а за лаштунки театру не зазираєш. Адже завіса в театрі й зроблена для худорадних і схильних до цікавості сердець, бо підлість що ближче знайомиться, тим більше до славетних діл і осіб пошану свою втрачає . . . Навіщо тобі, приміром, питати про воскресення мертвих, коли самий дар воскрешати нічого не допомагає злій душі, ні тій, що воскрешає, ні тій, яку воскрешають. Найголовніше Боже діло — це одну заблудну душу оживити Духом Божих заповітів, ніж з небуття вивести нову земну кулю, залюднену безбожниками . . . Вічна ця Премудрість, за всіх часів і народів, невмовкаючи промовляє; вона ніщо інше, як скрізь присутнього Єства Божого невидиме лице й живе слово, що тайно в усіх нас всередині лу-

нає . . . Премудрість ця — це початок і кінець усіх пророчих книг; від неї, через неї і для неї усе в них написано . . . Тому ця Премудрість мала різні назви: образ Божий, слово, світло, слава, рада, воскресення, життя, дорога, правда, мир, доля, благодать, сила Божа, ім'я Боже, воля Божа, царство Боже і т. д. . . . Первісні християни звали її Христом, тобто царем, бо вона єдина спрямує до вічного й дочасного життя всі держави, різноманітні форми співжиття і кожну людину зокрема”.

Євангельська віра навчає, що “закон Божий”, об'явлений в “Десяти Заповідях Божих”, ґрунтується на вічній правді й справедливості, а тому Бог вимагає від людини справедливості, любови, милосердя й покори Господу Богові. Це є основні передумови для досягнення братерства між людьми і Царства Божого. “Закон Божий—твердить Скворода—одно, а перекази щось інше. Закон існує вічно, а перекази людські бувають не скрізь і незавжди. Закон Божий—це райське дерево, а перекази—тінь. Закон Божий—це плід життя, а перекази—листя. Закон Божий—це Боже в людині серце, а перекази — листя смоковниці, що часто прикриває гадину. Закон Божий — двері Божого храму, а перекази — прироблений до храму притвор. Як передні двері храму від алтаря, а хвіст від голови, так далеко перекази від закону Божого. Цю незрівняну нерівність майже скрізь зрівнюють, і, забувши про закон Божий, змішують в одно з людською грязюкою так, що людські вигадки підносять вище; і на них надіючись, про любов не подумують, тоді як усе, що не являє закону Божого, буде переказом. О, лицеміри! Для чого вашими переказами руйнуєте закон Божий?”

Навчання Сквороди про “Закон Божий” глибоко пройняте євангельською настановою: “Зверніть з ваших злих доріг та додержуйте заповіді мої”. Саме ця настанова була наріжним каменем в його навчанні про пізнання живого Бога. Залишається вона актуальною в житті кожного з нас і на сьогодні.

Гріх для людини засліпленої принадами світу — це жарг. Для людини ж, яка здібна усвідомити суть і наслідки гріха — це жах. Отже люди по-різному ставляться до свого земного життя, до спасіння, до життя вічного.

Істина про спасіння — це найдорожче, що може бути в житті людини. При народженні Христа небо звістило велику радість всім людям: “Бо народився вам сьогодні Спас, бо є Христос Господь, у місті Давидовому”. — Єв. Лук. 2:11. Христос — це Божий Господар серця й життя. Хто приймає його всім серцем, той має вічне життя. Викуплення — найголовніша істина Святого Письма. Спасіння душі й вічне життя можна набути даром і тільки єдиною ціною — великою жертвою Сина Божого, Ісуса Христа за людство. “Всі бо згрішили, і позбавлені слави Божої, виправдуються даром благодаттю Його, викупленням, що в Христі Ісусі.” — Рим. 3:23-24. І немає нічого дивного, що сатана і його темні сили провадять жорстоку боротьбу проти слова Божого, яке відкриває людству любов і мудрість Господа, його життя.

В Святому Письмі сказано: “Коли говоримо, що гріха не маємо, то самі себе обманюємо, і немає правди в нас” — 1 Ів. 1:8, бо: “Всі ми народилися як прокажені, і вся праведність наша — як поваляна одежа; всі ми зів’яли, немов те листя, і гріхи наші, наче вітер розносять нас” — Іс. 64:6. Сковорода з неперевершеною яскравістю й образністю передає суть гріха, який створює великі перешкоди в боротьбі людини за щасливе життя в Бозі. “Пристрасть, чи то гріх, — проповідує Сковорода — це пошесне в душі людини повітря. Це безпутне жадання видимого. Називається пристрасть нечистим або нестерпним духом. Найголовніша з усіх пристрастей це заздрість — матір усіх інших пристрастей та беззаконня. Це головне місце тієї безодні, в якій душа мучиться. Ніщо її не приваблює й не допомагає. Не милий їй світ, не люба благочинність, а вередування таке солодке, що сама себе десятирицею заїдає. Жало цього пекельного дракона це весь рід гріхів, а ось їх родина: ненависть, пам’ятозлосність, гордість, облесливість, ненажерливість, нудьга, відчай, нудота, окаяність, журба, розпач та ін. — невгасимий в душі черв’як”.

Вважаючи, що гріх — “пекельний дракон”, разом з тим Сковорода виспіває гімн “сердечній щирості”. “Це — твердить він — спокійне в душі людини дихання й подих Святого Духа. Сердечна щирість подібна до чарівного саду, сповненого тихим вітерцем та квітами, що так солодко

вбирають в себе повітря, і потіхою, в якому квітне дерево нетлінного життя. А ось плоди його: доброзичливість, незлобність, прихильність, смиренність, нелицемірство, певність, безпечність, задоволення, відвага та інші радощі, яких ніхто відібрати не може. Хто таку душу має, спокій на ньому і ласка та радощі вічні над головою такого правдивого християнина”.

Самопізнання виявляє “природу”, а добродієність допомагає вибрати працю відповідно “до своєї природи”. Виходячи з цього, Сковорода надавав великої ваги освіті, яка в пізнанні правдивого Бога повинна відігравати першорядну вагу. Шляху й вище духовенство, що ставилися негативно до освіти простого народу, Сковорода завжди застерігав: “Освіта не повинна використовувати свого впливу тільки на жерців науки, які жруть її, і яким вона приїдається; вона повинна переходити на весь народ, увійти в нього, засісти в серці й в душі всіх тих, що мають дізнатися правди, — і я людина й мені не чуже те, що людське”.

Не меншої ваги Сковорода надавав і вихованню на народній рідній основі, як одній з основних умов для досягнення щасливого християнського життя. Він жорстко осуджував людей, які шукають “мудрости” не в розумі свого народу, а серед чужих. В природі кожного народу ми маємо величезні здобутки, тільки їх не видно, як вогню в кремені. “Треба — твердить Сковорода — вміти силою найти їх, опрацювати їх з нашого ж життя, щоб знову осмисленим способом повернути їх в наше ж життя”. Опанувати їх можна тільки через виховання, яке має сприяти вільному та природному розвитку людини. “Не шкодуй руки, — говорить Сковорода — і вдар кресалом і викрешеш вогонь у себе вдома й не ходитимеш по сусідніх хатах вклонятися й просити: позич мені вогню”.

Сковорода глибоко вірив, що внаслідок пізнання, на підставі слова Божого, правдивого Бога, прийде прекрасне майбутнє і земля стане “царством любови без ворожнечі й розбрату”. Надаючи своїм проповідям релігійної форми, пронизуючи їх євангельським змістом, Сковорода прагнув створити для українського народу релігію, в основі якої були б: “любов”, “правда”, “добродієність” і “істина”.

Життєдайним і життєтворчим джерелом для всієї творчості Сковороди була Біблія. Це незаперечна істина. Сам

Сковорода стверджує це власним вченням і життям; навіть збірку своїх пісень він назвав “Сад Божественних пісень, що виріс із зерна Святого Письма.” Про величезний вплив, який мав Сковорода своєю творчістю, проповіддю й прикладом власного життя на політичне, національне й релігійне відродження українського народу, свідчить хоч би той факт, що царська цензура суворо заборонила друкувати його твори, “за думки противні Святому Письму й образливі чернецтву”. Проте не Сковорода шукав читача для своїх творів, а шукали їх читачі. Їх переписували й поширювали. Їх читали й захоплювалися ними під бідною стріхою простого люду; їх уважно читали в розкішних палацах, і, глузуючи, відверталися від них; їх перечитувало духовенство й обурювалося, бо правда в очі коле; їх читали й вивчали й ними озброювалися чесні передові верстви українського суспільства для боротьби за краще й вільне життя поневоленої України; їх з великим натхненням виспівували, де тільки можливо було, кобзарі й лірники, вселяючи в народні українські маси віру в торжество правди, в остаточну, з Божою допомогою, перемогу.

Сковорода — це втілення розумового пробудження українського народу кінця XVIII ст. Він серед жахливих політично-економічних, національних і культурних обставин не тільки вказав путь-дорогу до щасливого життя в Бозі, а й проклав шляхи, підготував ґрунт для наступного покоління українських письменників — Котляревського, Гулака-Артемовського, Гребінки, Квітки—Основ’яненка та інших, — цієї найважливішої ділянки в житті кожного народу. Тарас Шевченко, згадуючи своє дитинство, у вірші “А. О. Козачковському” пише:

... куплю
Паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку, хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую Сковороду
Або “Тріє царіє со дари!”
Та сам собі у бур’яні,
Щоб не почув хто, не побачив,
Виспівую та плачу.

Як бачимо, малий кріпак Шевченко, ставши на життєвий шлях, черпав животворчу силу з життєдайного джерела великого народнього філософа, з джерела, в основі якого

було Святе Письмо—Біблія, з джерела, яке так благотворно відбилося на його релігійному світогляді, створивши в ньому глибоку віру до Бога і ненависть до всього, що, відбиваючи в собі ідолопоклонство, оскверняє святе ім'я Всевишнього.

Нещадно борючись проти того, щоб людина не стала рабом тіла, проти гонитви за матеріальними вигодами на шкоду духовому життю, проти закоренілого церковного ритуалізму, який заважає людині пізнати живого Бога, Сковорода через все своє життя правдивого християнина був палким оборонцем усього вищого, духового й морального — цих високо-християнських життєтворчих основ євангельської віри. Євангельське гірчичне зерно, що його кинув Сковорода в майбутність українського народу, зростає й розвивається. Євангельська віра невпинно шириться серед українського народу й вже дає духовий спокій певній його частині. Разом з тим зростає й надія, що євангельська віра в Україні стане невід'ємною умовою до кращих її життєвих форм, являтиме світоч, який в світлі слова Божого вказуватиме українському народові правдиву євангельську дорогу до кращого й щасливого життя. В цьому саме полягає не тільки національне, а й світове значення євангелізму. В ім'я цього Сковорода жив, творив і працював.

“Будь вірний аж до смерти, і дам тобі вінець життя”.— Відкр. 2:10. Таку обітницю дав людству наш Господь. Це вірність Христу. Це вірність істині Божій, а не істині, виробленій людськими поняттями. Саме вірність істині Божій проніс у своєму великому християнському серці Сковорода аж до смерти.

Потойбічне життя не тільки для матеріяліста, що все визнає з матерії, а часом і для християнина, який вірить у велике безсмертя людини в Христі, являє собою дуже й дуже складну проблему. У своєму ставленні до потойбічного життя, Сковорода цілком виходив з євангельських істин.

Відомо, що смерть містить в собі щось таке, чого ніколи не збагне розум людський. Тому смерть часто вважають за неймовірне зло. Тимчасом смерть, опромінюючи наше земне життя, допомагає людині розрізнявати його справжні цінності, жити по-християнському. Ніхто не може заперечити, що світ захоплює нас матеріальними речами.

Ми, забуваючи про душу, звикаємо до всього, що руйнує наше життя. І варто людині стати перед лицем смерти, як вона починає відчувати потребу спражнього, безсмертного життя, про яке сказав Христос: “Істинно, істинно кажу вам: хто слухає слово мое, і вірує в Того, що послав Мене, має життя вічне, і на суд не прийде, а перейде від смерти в життя” — Єв. Ів. 5:24. У безсмертне життя Сковорода глибоко вірив. Перебуваючи в передостанні дні свого земного життя в М. Ковалинського, він у розмовах з ним приділяв велику увагу питанням смерти і вічності, гріха і кари. Життя — говорив Сковорода — це “сон мислячої сили.” З смертю земне буття людини зникає, “мисляча сила” прокидається і дух людський вступає в інший світ. Саме в цьому світі часу немає, а “є тільки Вічність” . . .

“Ех, друже! Найбільша кара за зло, це робити зло, як і найбільша винагорода за добро це чеснота. Все, що міститься в часі, змінне, як пори роки, що весь час чергуються. Нерозумний той, хто шукає в часі сталости і вічності.”

Перед смертю Сковорода просив написати над його могилою:

“Світ ловив мене, але не піймав.”

В цих словах відображена велич тайни духа Сковороди, неперевершений, кришталево-чистий образ його багатогранного життя, все те, з чим він прийшов у наш грішний світ, як він використав даний йому Богом дар, йдучи тернистими життєвими стежками світу, з яким звітом він став перед Творцем неба й землі. Так, широкий, в невимовному сьайві своєї краси, але сповнений зла й жорстокої боротьби правди з неправдою, світ спокушав, приваблював Сковороду різними матеріальними благами, через усе життя його “ловив”. Але Сковорода не шукав насолоди для тіла, вбачаючи щастя не в багатстві, не в пошані людській, а в Бозі. Отже світ його “не піймав” і він став з звітом перед Всевишнім, як:

**“Ревнитель істини, духовий Богочець,
І розумом, і словом, і життям мудрець.
Любитель простоти і від сует свободи,
Досяг верхів наук, пізнавши дух природи.
Без лестовщів відвертий друг, завжди вдоволений всім—всіма,—
Достойний приклад для сердець — Сковорода.”**

(М. Ковалинський)

Ми переживаємо надзвичайно бурхливі й небезпечні

часи світового значення, коли людина буквально придушена кількістю знань, винаходів, переживань і подій, коли безбожництво намагається полонити все людство, коли зло загрожує затопити неправдою всю землю, коли “Славлячи себе мудрими, потуманіли, й обернули славу нетлінного Бога на подобу образу тлінної людини . . . Вони замінили істину Божу на неправду і поклонялись і служили створінню більш, як Творцеві, що благословенний навіки”. — Римл. 1:22-25.

Ми живемо в часи, коли ставлення людини самої до себе, до інших, до існування Бога ґрунтовно змінюється. Все це відбивається й в житті українського народу. Зматеріялізована релігія, коли людина бере дошку чи камінь і витворює на них бога, коли їй говорять: “Скажи два чи три рази “Отче наш!” і тобі відпустяться гріхи,” не може задовольнити духових потреб побожного українського народу. “Усяка подобина, — говорить Сковорода, — плоть, а усяка плоть — пісковина, хоч би вона в піднебесі вродилася; усе ідол, що видиме”. Саме тепер, як ніколи, український народ всім своїм серцем прагне пізнати правдивого Бога не з уст смертних людей, а з евангелії. Таке пізнання й дає евангельська віра.

Світові обставини надзвичайно складні. Проте й в цих обставинах, коли ми звертаємося до світлої постаті Христа, до його життя й науки, сповненої самопожертви й любови, до його страждань і страшною смертю на Голгофі, якою він здобув людству спасіння, нарешті, коли перед нами вирисовується образ воскреслого Христа, як примирення з Богом, — то з глибини нашої душі лине сковородинське прославлення Всевишнього: “Радуюся о Господі. Веселюся о Бозі Спасі моему.”

“Багатівіковий помилковий погляд, — стверджує Л. Жабко-Потапович,¹—що українець повинен бути обов’язково православним або греко-католиком у світлі Слова Божого та в історичному аспекті не витримує жадної критики. Христос наказував: “Майте віру Божу!”—Єв. Марка 11:22. А історія каже, що наш народ цілу тисячу років змарнував, шукаючи віри не в Бога, а в людей.

Проте Господь не покинув його в цих пошукуваннях.

---

¹ Л. Жабко-Потапович—“Христове світло в Україні”, ст. 170-171.

Перетопивши його в горні страждань, розчаровань, мук і сумнівів, Він відкрив йому Свою відвічну Правда в Своєму ж Слові й через перших віруючих в Його Євангелію вивів його на шлях певний і правдивий: дорога євангельської правди простелилася перед нашим народом із ласки й любови Спаса до нього.”

Сковорода, як предтеча українського євангелізму, своєю проповіддю про пізнання правдивого Бога, і прикладом власного життя справжнього християнина, вривається в життя українського народу нашої ери, такої рясної на небезпечні несподіванки для існування людства, як животворчий промінь сонця, як непохитний дороговказ до щасливого християнського життя.

Звертаючись до народу, поет говорить:

“Як зерно кину я
В твоїх полях, степах і луках
І може ти в пекельних муках
Згадаєш згублене ім'я.”

Євангельська віра шириться не тільки серед українців, що перебувають у вільних країнах, а також і на рідних землях, придушених безбожницьким драконом. Хоч наша поневолена батьківщина стікає кров'ю, проте й в цих “пекельних муках” український народ, згадуючи Сковороду, не як “згублене ім'я”, а як вічно живущий дороговказ до пізнання правдивого Бога, схиляє побожно своє чоло перед світлою його пам'яттю, як перед великим сином України, людиною великого, гарячого серця і справжнім християнином, як перед великим мислителем, письменником і народним філософом, як перед співцем серця, що прагне пізнати правдивого, живого Бога, як перед предтечею українського євангелізму.

ЗМІСТ

Від автора	3
Вступне слово	5

Розділ перший

Християнство і “двоєвір’я” в Україні	7
--	---

Розділ другий

Євангельська віра	22
-------------------------	----

Розділ третій

Григорій Савич Сковорода	30
--------------------------------	----

Розділ четвертий

Філософія Сковороди	35
а) Бог	39
б) Світ	42
в) Людина	46
г) Щастя	52

Розділ п'ятий

Сковорода — предтеча українського евангелізму	54
---	----